

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΦΕΣΟΣ

Διεθνὲς Συμπόσιον: «Ἐκατὸν χρόνια
αὐστριακῶν ἐρευνῶν στὴν Ἐφεσον, 1895-1995»
Βιέννη, 12-18 Νοεμβρίου 1995

ΥΠΟ
ΔΡ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗ
'Εφρόδου 'Αρχαιοτήτων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Γενικὲς παρατηρήσεις.

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 12-18 Νοεμβρίου 1995 συνεκλήθη στὴν Βιέννη, τὴν πρωτεύουσα τῆς Αὐστρίας, διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συμπόσιο, μὲ θέμα: «Ἐκατὸν χρόνια αὐστριακῶν ἐρευνῶν στὴν Ἐφεσον, 1895-1995». (100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos, 1895-1995)¹.

Τὸ συμπόσιο αὐτὸ διοργανώθηκε ἀπὸ τὸ Αὐστριακὸ 'Αρχαιολογικὸ Ίδρυμα (Österreichisches Archäologisches Institut), τὸ ὅποιο εἶναι καὶ ὁ φιορέας τῶν σχετικῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν στὴν Ἐφεσο καὶ τὴν γύρῳ ἀπὸ αὐτὴν περιοχῇ.

1. Ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆς, νὰ ἔχωράσω τὶς θεομές μου εὐχαριστίες πρὸς τὴν Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ συμποσίου τῆς Ἐφεσον, ἡ δούΐα μοῦ ἔκανε τὴν τιμὴν νὰ μὲ προσκαλέσῃ καὶ νὰ μοῦ ἀναθέσῃ τὴν Προεδρεία σὲ δύο Τμῆματα τοῦ συμποσίου, κατὰ τὴν Τετάρτη, 15 Νοεμβρίου 1995. Ὁ ὑπογραφόμενος ἔκανε εἰσήγηση στὸ συμπόσιο τὴν Πέμπτη, 16 Νοεμβρίου 1995, μὲ θέμα: «Τὰ βαπτιστήρια τῆς Ἐφέσου καὶ ἡ τέλεση τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ». («Die Baptisterien von Ephesos und die Spendung der Taufe...»).

Ἐπίσης θεομὰ εὐχαριστῶ δλους ἔκείνους, οἱ δοποῖοι καθ' οἰονδήποτε τρόπον, μὲ λόγον ἡ πρᾶξη, ἐβοήθησαν τὸν γράφοντα καὶ συνέβαλλαν στὴν πραγματοποίηση τῆς σχετικῆς ἐρευνας, τὴν δλοκλήρωση τῆς μελέτης τῶν βαπτιστηρίων τῆς Ἐφέσου καὶ στὴν δλοκλήρωση τῆς μετὰ χειρας ἐργασίας. Ἰδιαίτερα εὐχαριστῶ τοὺς ἔξῆς:

α) Τὸν Προϊστάμενον τῆς 4ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν 'Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου κ. Ἡλίαν Κόλλιαν γιὰ τὴν ἡθικὴ συμπαράσταση καὶ τὴν βοήθειά του.

β) Τὴν σύζυγόν μου κ. Μαρίαν Gehlhoff - Βολανάκη, Ιατρόν, γιὰ τὴν ἡθικὴ συμπαράσταση καὶ δλόψυχη βοήθειά της,

‘Ως γνωστόν, αύστριακοί ἐρευνητὲς ποικῖλων εἰδικοτήτων: ἀρχαιολόγοι, ἀρχιτέκτονες, πολιτικοὶ μηχανικοὶ, γεωλόγοι, παλαιοντολόγοι, βιτανολόγοι, ἵατροί, παλαιοντοβιτανολόγοι, κτηνίατροι, βιολόγοι, ἐπιγραφολόγοι, νομισματολόγοι, φιλόλογοι, ἴστορικοι, θεολόγοι, θρησκειολόγοι, ἴστορικοὶ τοῦ πολιτισμοῦ, κοινωνιολόγοι, πολεοδόμοι κ.λπ., σὲ συνεργασίᾳ μὲ Τούρκους συναδέλφους τῶν καὶ μὲ ἐπιστήμονες ἀπὸ ὅλον σχεδὸν τόν κόσμο, ἐρευνοῦν ἀπὸ τὸ 1895 μέχρι σήμερα, μὲ σύντομες διακοπὲς ἔξι αἰτίας τῶν δύο Παγκοσμίων Πολέμων, τὴν Ἔφεσο καὶ τὴν γύρω ἀπὸ αὐτὴν περιοχῆ.

Συστηματικὲς ἀνασκαφὲς κατὰ τὰ τελευταῖα ἑκατὸν ἔτη ἀπεκάλυψαν μεγάλο τμῆμα τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Ἐφέσου, ἵδια τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἔφεραν στὸ φῶς σπουδαῖα οἰκοδομήματα, δημόσια καὶ ἴδιωτικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἔξης: τὸ Ἀρτεμίσιον, τὸ μεγάλο Θέατρο, τὸ Βουλευτήριο, τὸ Πρυτανεῖο, τὸ Στάδιο, ἡ Ἀγορά, τὸ Ὄλυμπιεῖο, ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέλσου, ὁ ναὸς τοῦ Ἀδριανοῦ, ἡ Ἀρκαδιανὴ ὁδός, ἡ βασιλικὴ τῆς Παναγίας, ἡ βασιλικὴ τοῦ ἄγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τὸ στήλαιο τῶν ἀγίων Ἑπτὰ Παίδων κ. ἄ.

Τὰ παραπάνω μνημεῖα καὶ ἄλλα ἐρευνήθησαν συστηματικά, ἐμελετήθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν. Ωρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἐστερεώθησαν καὶ ἀνεστηλώθησαν κατὰ παραδειγματικὸ τρόπον, ὅπως ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέλσου καὶ ὡρισμένες ἀπὸ τὶς οἰκίες στὴν ὁδὸ Κουρητῶν κ.ἄ., μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἐπισκέπτης σήμερα νὰ ἔχῃ τὴν αἰσθηση, δτὶ ζῆ καὶ κινεῖται στὴν ἀρχαία πόλη τῆς Ἐφέσου τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ζώντας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους τῆς καὶ γινόμενος κοινωνὸς τῆς ζωῆς καὶ τῶν προβλημάτων των.

Προκειμένου νὰ παρουσιασθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῶν μέχρι σήμερα ἐρευνῶν, νὰ γίνη σύντομη ἐπιστημονικὴ καὶ κριτικὴ θεώρηση αὐτῶν καὶ νὰ καθορισθοῦν οἱ βασικὲς γραμμὲς τῶν μελλοντικῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἐφέσου καὶ νὰ τεθοῦν συγκεκριμένοι στόχοι, τὸ Αύστριακὸ Ἀρχαιολογικὸ Ίδρυμα συνεκάλεσε

γ) Τοὺς συναδέλφους ἀρχαιολόγους τοῦ Αύστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ίδρυματος, γιὰ τὴν ὁμόθυμη συμπαράσταση καὶ τὴν ἀρμονικὴ συνεργασία.

τὸ διεθνὲς αὐτὸ διπιστημονικὸ συμπόσιο στὴν Βιέννη, στὸ ὅποιο ἔλαβαν μέρος περὶ τοὺς τριακοσίους ἐπιστήμονες ἀπὸ εἰκοσιδύο διαφορετικὰ ἔθνη καὶ ἀπὸ ὅλες σχεδὸν τὶς χῶρες τοῦ κόσμου².

2. Ἔφεσος, σύντομη ιστορικὴ ἐπισκόπηση.

Ἡ Ἔφεσος κεῖται ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, περὶ τὰ 70 χλμ. νότια τῆς Σμύρνης, στὶς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Καῦστρου καὶ βόρεια τῆς νήσου Σάμου. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἦτο κέντρο τῆς Ἰωνίας, ἡ ὅποια τὸ ἔτος 133 π.Χ. ὑπῆρχη στὴν ρωμαϊκὴ Ἐπαρχία τῆς Ἀσίας.

Ἡ ἐπίχωση, τοῦ ἀρχικὰ βαθέος εἰσχωροῦντος κόλπου, διὰ τῶν ποταμῶν Καῦστρου καὶ τῶν ἀπὸ Νότον ἐρχομένων χειμάρρων ἀφ' ἐνός, καὶ ἡ μετατόπιση τῆς παραλίας, συνεπεία γεωλογικῶν καὶ κλιματολογικῶν ἀλλαγῶν, καθὼς καὶ σεισμῶν ἀφ' ἐτέρου, ἀνάγκασαν σὲ πολλαπλὴ μετατόπιση τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου.

Ολοκληρωτικὰ ἀπεκόπη ἀπὸ τὴν θάλασσα ἡ Ἔφεσος κατὰ τὸν μεσαίωνα, ὅποτε νέος λιμένας τῆς περιοχῆς ἔγινε τὸ ὑπὸ τῶν Γενουατῶν ἴδρυθεν ἐπίνειο «Scalanuova», τὸ σημερινὸ «Kuşadası» (ἢ νῆσος τῶν πουλιών).

Στὴ θέση τῆς βυζαντινῆς-τουρκικῆς ὁχυρώσεως «Ayasoluk»³, ἔκειτο ὁ πυρղῆνας τῆς Ἐφέσου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ. Σήμερα ἡ θάλασσα ἀπέχει περίπου 6 χλμ. ἀπὸ τὸ Selçuk (πρώην Ayasoluk). Ἡ ἑλληνορρωμαϊκὴ πόλη τῆς Ἐφέσου κεῖται περίπου ΝΔ τοῦ οἰκισμοῦ Selçuk.

Ἡ ἑλληνορρωμαϊκὴ Ἐφεσος εύρισκεται μεταξὺ τοῦ ὑψώματος Panayırdağ (ὑψόμετρο 155 μ., ἀρχαῖον «Πίον») καὶ τοῦ Bülbüldağ. Σύμφωνα μὲ ἀρχαία παράδοση ἡ Ἐφεσος ἴδρυθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου οἰκιστοῦ Ἀνδρόκλου, πρὸς τιμὴν τοῦ ὅποιου εἶχε ἀνεγερθῆ καὶ σχετικὸ Ιερόν. Κατὰ τὴν ἀρχαικὴ-κλασσικὴ ἐποχὴ ἔκειτο ἕνας οἰκισμός, πιθανῶς μὲ τὴν ὄνομασία «Σμύρνη», δυτικά, ὑπὸ τὴν ἑλληνορρωμαϊκὴ τετράγωνον Ἀγορά.

Ἀρχικὰ ἔξουσίαζε τὴν Ἐφεσο τὸ βασιλικὸ γένος τῶν Βασιλιδῶν, ἐνῶ ἀργότερα ἡ ἔξουσία ἐπέρρεασε στὴν ἀριστοκρατία καὶ τέλος ἐγκαθιδρύθηκε στὴν πόλη τυρρανίδα (7ος-6ος αἰ. π.Χ.). Στὰ μέσα τοῦ δου αἰ. π.Χ. ἡ Ἐφεσος ὑπετάχθη στὸν βασιλέα τῆς Λυδίας Κροῖσο καὶ

2. Στὸ συμπόσιο ἔλαβαν μέρος ἔξι (6) συνολικὰ Ἑλληνες, κάνοντας σχετικὲς ἀνακοινώσεις, ἀναφερόμενες στὴν Ἐφεσο καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὴν ἐπιστημονικὰ θέματα.

3. Πρόκειται γιὰ παραφθορὰ τοῦ ὄνόματος: «Ἄγιος Ἰωάννης Θεολόγος».

μετά τὴν ἥπτα του ἐπέρασε στὸν Πέρσες. Ὁ βασιλεὺς Κροῖσος τὸν δον αἰ. π.Χ. ἔξηνάγκασε γιὰ πολιτικοὺς λόγους τὸν κατοίκους τοῦ οἰκισμοῦ «Κορρεσσός», ποὺ ἐκείτο στὴν παραλία τῆς Ἐφέσου, νὰ μετοικίσουν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀρτεμισίου.

Τὸ ἔτος 290 π.Χ. ὁ βασιλεὺς Λυσίμαχος (360-281 π.Χ.) μετετόπισε τὴν νέα πόλη τῆς Ἐφέσου. Τὸ νέο τεῖχος τῆς πόλεως περιέκλειε τὴν περιοχὴ, τὴν κειμένη μεταξὺ τῶν ὑψωμάτων Bülbüldağ (ὑψόμετρο 358 μ.), τὸ ὅποιο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκαλεῖτο ἀρχικὰ «Λεπρὴ Ἀκτὴ» καὶ ἀργότερα «Τραχεία» ή «Πρέων» καὶ διόληρο τὸ Πίον δρος. Κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, παρὰ τὴν εὐρεία ὡχυρωμένη περιοχὴ, ἡ πόλη κατελάμβανε μόνο μικρὸ τμῆμα παρὰ τὸν λιμένα.

Γιὰ πρώτη φορά, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ὁκταβιανοῦ Αύγούστου (63 π.Χ. - 14 μ.Χ.), ὁ ὅποιος ἀνύψωσε τὴν Ἐφεσο σὲ πρωτεύουσα τῆς ρωμαϊκῆς Ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας («Μητρόπολις τῆς Ἀσίας»), ἔξηπλώθη ἡ πόλη τῆς Ἐφέσου καὶ κατέλαβε μεγάλο τμῆμα τῆς ὡχυρωμένης περιοχῆς, ποὺ ἐκείτο γύρω ἀπὸ τὸ παλαιὸ μικρὸ πυρῆνα τῆς πόλεως. Ὁ χῶρος μεταξὺ τῶν δύο ὑψωμάτων, τῶν περιβαλλόντων τὴν πόλη, ἀνοικοδομήθηκε. Μεγάλα δημόσια κτίρια ἀνηγέρθησαν, ἀπαραίτητα γιὰ τὸν νέο δρόλο, τὸν ὅποιον ἀνέλαβε ἡ Ἐφεσος.

Ἄπὸ τὰ τέλη τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἐπεχωματώθη ἡ ἐλώδης ἔκταση ΒΔ τοῦ μεγάλου ἀρχαίου Θεάτρου καὶ ἔτσι ἐκεδίθη νέος χῶρος, κατάλληλος γιὰ οἰκοδόμηση. Στὴν θέση αὐτὴ ἀνηγέρθησαν τότε μεγάλα δημόσια οἰκοδομήματα, ὅπως οἱ Θέρμες τοῦ λιμένος καὶ τὸ Ιερὸν τοῦ Διὸς Ὄλυμπιείου - Ἀδριανοῦ, τὸ ἔτος 129 μ.Χ. Πλέον τῶν χιλίων ἐτῶν, μέχρι τὸν 7ον/8ον αἰ. μ.Χ., παρέμεινε ἡ πόλη τῆς Ἐφέσου στὴν θέση ἐκείνη, τὴν ὅποιαν ἐπέλεξε ὁ βασιλεὺς Λυσίμαχος, ἔνας ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ.

Φυσικὸ καὶ πνευματικὸ κέντρο τῆς πόλεως ἀπέβη ὁ ναὸς τῆς Παναγίας, νότια τοῦ Ὄλυμπιείου, ὅπου συνήλθε τὸ ἔτος 431 μ.Χ. ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὅποια ἐδογμάτισε ὅτι ἡ Παναγία εἶναι «Θεοτόκος»⁴. Συγχρόνως ἐδημιουργήθη ἐπὶ τοῦ ὑψώματος «Ayasoluk» σπουδαῖο κέντρο προσκυνητῶν, κείμενο ἐπὶ τοῦ φερομένου ως τάφου τοῦ ἄγιου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὅπου καὶ ἀνηγέρθη ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ τοῦ ἄγιου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μετὰ προσκυνημάτων καὶ ἴδιας ὀχυρώσεως.

Μέχρι τὴν τελικὴ μετοίκηση τῶν τελευταίων κατοίκων τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς πόλεως στὸν οἰκισμὸ τοῦ Ayasoluk συνυπῆρχαν δύο χωριστοὶ

4. B. Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστικὴ Ιστορία, σ. 201 n.é.

οίκισμοί, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ὁ πρὸς δυσμὰς κείμενος, προσεπάθει, δῖσον τοῦτο ἥτο δυνατόν, νὰ διατηρήσῃ τὴν μετὰ τῆς θαλάσσης ἐπικοινωνίαν.

Ἡδη ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἔχρησιμοποιεῖτο ὡς λιμένας τῆς Ἐφέσου ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ αόλπου, τοῦ εύρισκομένου παρὰ τὴν ἔξοδο τῆς πεδιάδος «Ἀρβαλίας», πλησίον τῆς θέσεως «Ὀρτυγίας», δῆπον — σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση — ἐγεννήθη ἡ θεὰ Ἀρτεμις. Αὐτὸς ὁ λιμένας ἐκαλεῖτο «Πάνορμος»⁵ καὶ ἔχρησιμοποιεῖτο πιθανῶς μέχρι καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν Σταυροφόρων.

Πανάρχαια παραλιακὴ ὁδὸς συνέδεε τὸν χῶρο τῆς γεννήσεως τῆς Ἀρτέμιδος μὲ τὸ Ἱερόν της, τὸ περίφημο Ἀρτεμίσιον, θεωρούμενο, ὡς γνωστόν, ὡς ἔνα ἀπὸ τὰ ἐπτά θαύματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου⁶. Διὰ τῆς ὁδοῦ αὐτῆς διήρχετο τὴν δην Μαῖου ἐκάστου ἔτους, ἡμέρᾳ τῶν γενεθλίων τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος, μία ἑορταστικὴ πομπῇ. Γι' αὐτὸν καὶ ὀνομάζεται ἡ ὁδὸς αὐτῆς «ἱερὰ ὁδός» ἢ «πομπικὴ ὁδός», ἃν καὶ εἶναι γνωστό, σύμφωνα μὲ ἀνευρεθεῖσες στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀρχαῖες ἐπιγραφές, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκαλεῖτο ἐπισήμως «Πλατεῖα ὁδός»⁷.

I. ΕΚΘΕΣΗ: ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΥΣΤΡΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΕΣΟ, 1895-1995

Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ διεθνοῦς συμποσίου στὴν Βιέννη, ἀπὸ 12-18 Νοεμβρίου 1995, ὡργανώθη εἰδικὴ Ἐκθεση στὸ «Μουσεῖο τῆς Ἐφέσου», τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Μουσείου τῆς Ιστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης καὶ ἐκυκλοφορήθη καὶ σχετικῶς πρὸς τὴν Ἐκθεση

5. Ἡ ὀνομασία «Πάνορμος, ὁ» καὶ «Πάνορμον, τό» ἢ «Παντομάτριον, τό», ἀπαντᾶ συχνὰ σὲ λιμένες τῆς ἀρχαιότητος καὶ σηνήθως σημαίνει λιμένα, ἀσφαλῆ σὲ ὄλους τοὺς ἀνέμους. Στὴν βρόεια παραλία τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης, τῆς Κρήτης, ὑπάρχει παράλιος οἰκισμός, καλούμενος μέχρι σήμερα «Πάνορμον, τό». Στὴν Σύμη τῆς Δωδεκανήσου ὑπάρχει ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ Πανορμίτου, ἡ ὀνομασία τῆς ὅποιας προέρχεται ἀπὸ τὸν λιμένα αὐτῆς «Πάνορμον» κ.λπ.

6. Ὡς «τὰ ἐπτά θαύματα τῶν ἀρχαίου κόσμου» ἔθεωρήθησαν τὰ ἑξῆς:

α) Τὸ χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Διὸς στὴν Ὄλυμπια.

β) Ὁ Κολοσσός τῆς Ρόδου.

γ) Τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου.

δ) Τὸ Μαυσωλεῖον τῆς Ἀλικαρνασσοῦ.

ε) Ἡ πυραμίδα τοῦ Χέοπος.

στ.) Ὁ Φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας. Καὶ

ζ) Οἱ κρεμαστοὶ κήποι τῆς Βασιλῶνος.

7. P. Scherzer, *Ephesos* (1995), σ. 8-11.

αὐτὴ Ὁδηγός⁸. Σημειωτέον, ὅτι περιοδεύουσα Ἐκθεση, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ συμποσίου αὐτοῦ καὶ μὲ εύρηματα ἀπὸ τὴν Ἐφεσο, ὠργανώθη καὶ στὴν Τουρκία, μὲ σκοπὸν νὰ παρουσιασθῇ σὲ διάφορες μεγάλες πόλεις τῆς Τουρκίας. Ἐπίσης ἔξι αἰτίας τοῦ συμποσίου τῆς Βιέννης ἐκυριοφορήθη καὶ νέος Ὁδηγός, σχετικὰ μὲ τα μνημεῖα τῆς πόλεως τῆς ἀρχαίας Ἐφέσου⁹.

Τὰ ἔγκαίνια τῆς Ἐκθέσεως τῆς Ἐφέσου στὴ Βιέννη ἔγιναν πανηγυρικὰ τὴν Κυριακή, 12 Νοεμβρίου 1995 καὶ περὶ τὴν 11.00' ὥρα, παρουσίᾳ ἐκπροσώπων τῆς Ὀμοσπονδιακῆς Κυβερνήσεως τῆς Αὐστρίας, τῶν Ἀρχῶν τῆς πόλεως, ἐκπροσώπων τῶν ἀνωτάτων πνευματικῶν Ἰδρυμάτων τῆς Βιέννης, ἦτοι: τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος, τῶν μελῶν τοῦ συμποσίου, ἐκπροσώπων τῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν, σωματείων καὶ πλήθους κόσμου. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς τελετῆς τῶν ἔγκαινιων ὡμιλησαν σχετικὰ οἱ ἔξης:

α) Ὁ Dr Wilfried Seipel, Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Μουσείου Ἰστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης.

β) Ὁ Dr Kurt Geschwantler, Διευθυντὴς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τοῦ ὡς ἄνω Μουσείου.

γ) Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Dr. Friedrich Krinzinger, Διευθυντὴς τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ

δ) Ἐκπρόσωπος τῆς κ. Elisabeth Gehrer, Ὀμοσπονδιακῆς Ὑπουργοῦ Παιδείας καὶ Πολιτιστικῶν ὑποθέσεων τῆς Αὐστρίας.

Εἶναι ἄξιο σημειώσεως, ὅτι ὑπὸ τῶν ὁμιλητῶν ἐτονίσθη ἡ ἰδιαίτερη ἐπιστημονικὴ ἀξία καὶ σημασία τῶν ἐρευνῶν στὴν Ἐφεσο καὶ ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ περαιτέρω συνέχισή των.

Ἡ Ἐκθεση αὐτὴ τῆς Βιέννης περιλαμβάνει εύρηματα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφέσου, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὸ «Μουσεῖο Ἐφέσου» τῆς Βιέννης, καθὼς καὶ ἀρχειακὸ ὑλικό, ὅπως π.χ. σχέδια, φωτογραφίες, ἐπιστολές, ὅργανα μετρήσεως κ.λπ., σχετιζόμενα πρὸς τὴν διεξαγωγὴ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ συναφῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν στὴν πόλη τῆς Ἐφέσου καὶ τὴν εὑρύτερη περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γενικῶτερα, ὅπως στὴν Λυδία, Λυκία κ.ἄ.

8. G. Wiplinger - G. Wlach, *Ephesos, 100 Jahre österreichische Forschungen*, Wien - Köln - Weimar 1995.

9. P. Scherrer, *Ephesos. Der neue Führer, 100 Jahre österreichische Ausgrabungen, 1895-1995*, Wien 1995.

Τὸ ύλικὸ τῆς Ἐκθέσεως εἶναι πλούσιο καὶ ἔχει ἐκτεθῆ κατὰ τρόπον ἄριστο, ἀνταποκρινόμενο στὶς σύγχρονες ἐπιστημονικές, αἰσθητικὲς καὶ παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις, δοσον ἀφορᾶ στὶς Ἐκθέσεις ἔργων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς τέχνης γενικάτερα. Οἱ χῶροι, δπου ἐκτίθενται τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα, εύρισκονται σὲ πτέρυγα τοῦ Hofburg, τοῦ παλαιοῦ ἀνακτόρου, τοῦ εὐρισκομένου στὸν πυρῆνα τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Βιέννης, τὸ ὅποιο ἀπετέλεσεν ἐπὶ αἰώνες τὸ κέντρο τῆς Δυναστείας τῶν Ἀψβούργων καὶ ποὺ ἀποτελεῖ ἔνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα τῆς Βιέννης, φορτισμένο μὲ ίστορικὲς μνῆμες τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος τῆς αὐτοροουγγρικῆς μοναρχίας. Ἐντὸς τῶν πολυπληθῶν αἰθουσῶν τοῦ ἀνακτόρου ἐκτίθενται μεγάλης ίστορικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς σημασίας θησαυροί, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Σημαντικώτερα ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῆς Ἐκθέσεως τῆς Ἐφέσου τῆς Βιέννης θεωροῦνται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἔξης:

1. Ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος.

Πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο σὲ γύψο τοῦ μεγάλου λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος τῆς Ἐφέσου, τῆς λεγομένης «μεγάλης Ἀρτέμιδος»¹⁰, τὸ πρωτότυπο τοῦ ὅποιου εύρισκεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τοῦ Selçuk. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἀπεκαλύφθη τὸ ἔτος 1956 μ.Χ., κατὰ τὴν διάρκεια ἀνασκαφῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Προτανείου τῆς Ἐφέσου. Τὸ Προτανεῖον, ώς γνωστόν, ἀπετέλει θρησκευτικὸ κέντρον, τὸ ὅποιον ἐκέπητο μεγάλην σημασίαν γιὰ τὴν πόλη τῆς Ἐφέσου. Φαίνεται ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος εἶχε ταφῆ στὴν περιοχὴ αὐτὴ κατὰ τὸν 4ον αἰ. μ.Χ., μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ προκειμένου νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὴν μῆνι τῶν χριστιανῶν.

Τὸ ἄγαλμα αὐτὸ διατίστα τὴν θεὰ Ἀρτέμιδα σὲ ὑπερφυσικὸ μέγεθος, ισταμένη ὁρθίᾳ, μετωπικῇ, φέρουσα πλούσια ἐνδύματα, πέπλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ πῖλον, μὲ ἀετωματικὲς ἀπολήξεις ἄνω, κατ' ἀπομίμηση προφανῶς τῶν σχετικῶν ἀετωμάτων τοῦ Ἀρτεμισίου, στὰ ὅποια ὑπῆρχαν εἰδικὰ ἀνοίγματα, γιά τὶς «Θεοφάνειες» τῆς θεᾶς σὲ ὡρισμένες στιγμὲς τῆς λατρείας. Ἐπὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς θεᾶς ὑπάρχει πλούσιος ἀνάγλυφος διάκοσμος. Μεταξὺ ἄλλων εἰκονίζονται: ποικίλα ζῶα, ἀνὰ ζεύγη ἢ μεμονωμένα, μεταξὺ τῶν ὁποίων χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παράσταση τῶν μελισσῶν, φυτά, ἄνθη, καρποὶ κ.λπ.

10. Πρβλ. Πράξ. 19, 28 καὶ 19, 34: «μεγάλη ἡ Ἀρτεμίς Ἐφεσίων».

’Αξιομνημόνευτος τυγχάνει ή παράσταση ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς θεᾶς ἀντικειμένων, τὰ ὅποια κατ’ ἄλλους ἐρευνητὲς ἐρμηνεύονται ως «ώά», κατ’ ἄλλους ως «μαστοῖ»¹¹ καὶ κατ’ ἄλλους ως καρποὶ μπανάνας. ’Υπεστηρίχθη ἐπίσης ή ἄποψη, δτὶ πρόκειται γιὰ δρχεις ταύρων, ἐκ τῶν προοριζομένων γιὰ τὶς θυσίες ζώων, ἀποτελοῦντες κατ’ ἔξοχὴν σύμβολο γονιμότητος. Μία τελευταία ἄποψη, σύμφωνα μὲ νεώτερα ἀνασκαφικὰ δεδομένα, εἶναι δτὶ πιθανῶς πρόκειται γιὰ κοσμήματα ἀπὸ πολυτίμους λίθους ἢ ἥλεκτρον (κεχοιμπάρι), φερόμενα ἐπὶ τοῦ πολυτελῶς κεκοσμημένου ἐνδύματος τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος¹².

2. Ἄγαλμα ἀθλητοῦ.

Τὸ ἄγαλμα αὐτὸ παριστᾶ σέ ύπερφυσικὸ μέγεθος ὀλόσωμο νέο, γυμνό, κατὰ τὴν στιγμὴν ποὺ ἔχει τελειώσει τὸ ἀγώνισμα, πιθανῶς πάλης καὶ ἐκεῖνος καθαρίζει τὶς στλεγγίδες ποὺ ἔχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν ἀθλουμένων μετὰ τὸ ἀθλητα, γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς σκόνης καὶ τοῦ ἴδρωτος.

Τὸ ἄγαλμα αὐτὸ εύρεθη τὸ ἔτος 1895/6 στὴν Ἐφεσο καὶ μετεφέρθη, μαζὶ μὲ ἄλλα εύρηματα τὸ 1896 στὴν Βιέννη. Ἀπετελείτο ἀπὸ 270 τεμάχια, τὰ ὅποια συνεκολλήθησαν καὶ ἀπέδωσαν τὸ ἄγαλμα αὐτὸ ἀκέραιο σχεδόν, τὸ ὅποιο θεωρεῖται ἀριστούργημα. Πρόκειται γιὰ ρωμαϊκὸ ἀντίγραφο ἑλληνικοῦ προτύπου, τοῦ ἔτους 340/330 π.Χ.

3. Τὸ μνημεῖο τῶν Πάρθων.

Πρόκειται γιά σειρὰ μεγάλου μεγέθους ἀναγλύφων πλακῶν ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, στὶς ὅποιες ἀπεικονίζονται διάφορες συνθέσεις. Τὰ ἀνάγλυφα αὐτὰ ἐκόσμουν τὴν ζωφόρο μνημεῖον, ἴδρυθέντος περὶ τὸ ἔτος 160 μ.Χ., στὸ κέντρο τῆς Ἐφέσου καὶ ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν τῆς πόλεως, σὲ ἀνάμνηση τῆς νικηφόρου ἐκστρατείας τῶν ρωμαϊκῶν Λεγεώνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων Πάρθων, κατὰ τὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Γιὰ τὸ ἀνάγλυφο αὐτὸ θὰ γίνη ἐκτενέστερος λόγος κατωτέρω.

4. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀβγάρου.

Ἐπὶ φαιοχρώμου μαρμάρου ύπάρχει ἐγχάρακτη ἐπιγραφή, ἡ ὅποια περιλαμβάνει τὴν μεταξὺ τοῦ βασιλέως Ἀβγάρου καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διεξαχθεῖσα –σύμφωνα μὲ παλαιοτάτη παράδοση – ἀλ-

11. Ο Ἅγιος Ἱερώνυμος δινομάζει τὴν Θεὰ Ἀρτέμιδα «πολύμαστον».

12. Ἡ ἄποψη αὐτὴ διετυπώθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου καὶ δρχιτέκτονος κ. Anton Bammer, ὁ ὅποιος ἐπὶ μακρὰ σειρὰ ἐτῶν ἀνασκάπτει τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου καὶ συμμετέχει ἐνεργῶς στὶς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου γενικάτερα.

ληλογραφία. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς θὰ γίνη λόγος περαιτέρω.

Σημειωτέον, ὅτι στὴν Ἐκθεση αὐτῆς τῆς Βιέννης, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐκθέματα, τὰ δόποια προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἐφεσο, περιλαμβάνονται καὶ εύρηματα, προερχόμενα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν αὐτοριακῶν ἀρχαιολόγων, τῶν διεξαχθέντων στὴν Σαμοθράκη. Τὸ Αὔστριακὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰδρυμα ἐπὶ σειρὰν ἔτῶν διεξήγαγε ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὸ Ἱερό τῶν Καβείρων στὴν Σαμοθράκη, ἵνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα Ἱερὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Π. ΠΑΡΑΛΗΛΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

Στὰ πλαίσια τοῦ διεθνοῦ συμποσίου τῆς Βιέννης ἔλαβαν χώραν καὶ οἱ ἔξις παραλληλες ἐκδηλώσεις:

1. Τὴν Δευτέρα, 13.11.1995 καὶ περὶ ὥραν 20.00', ὁ κ. Ernst Wolter, Πρόεδρος τῆς Δημοτικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ πολιτιστικὰ θέματα, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Δημάρχου τῆς Βιέννης, ἔδωσε δεξίωση στὴν μεγάλῃ αἰθουσα τῶν τελετῶν τοῦ Δημαρχείου τῆς πόλεως, πρὸς τιμὴν τῶν μελῶν τοῦ συμποσίου. Παρέστη, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ τῆς Ὀμοσπονδιακῆς Κυβερνήσεως τῆς Αὐστρίας, ὁ δόποιος ἔχαιρετησε τοὺς συνέδρους καὶ ἀπήγνωνε σύντομο λόγο πρὸς αὐτούς, εὐχηθεὶς καλὴν ἐπιτυχία στὶς ἐργασίες τοῦ συμποσίου.

Ἐπίσης ὡμίλησε ἐκπρόσωπος τοῦ Δημάρχου τῆς πόλεως τῆς Βιέννης, τονίσας τὴν σημασία τοῦ συμποσίου αὐτοῦ.

2. Τὴν Τρίτη, 14.11.1995 καὶ περὶ ὥραν 18.00', ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Αὐστρίας καὶ τὸ Αὔστριακὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰδρυμα διωργάνωσαν εἰδικὴ ἐκδήλωση στὴν αἰθουσα τελετῶν τῆς Ἀκαδημίας στὴν Βιέννη. Ὁμιλητής ἦτο ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης Dr Walter Burkert, ὁ δόποιος προσεκλήθη εἰδικὰ γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ καὶ ἔδωσε διάλεξη, μὲ θέμα:

«Ἡ δυναμικὴ ἐπίδραση μίας μεγάλης θεᾶς: ἡ Ἀρτεμις τῶν Ἐφεσίων».

Ο διμιλητής, Καθηγητὴς τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης τῆς Ἐλβετίας καὶ βαθὺς γνώστης τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν, φιλολογικῶν πηγῶν, καθὼς καὶ τῶν λατρευτικῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, ἀνέπτυξε τὸ θέμα του μὲ ἐμβρύθεια. Ἀνεφέρθη ἀρχικὰ στὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος καὶ στὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως «Ἀρτεμις». Ἐτόνισε τὴν μυκηναϊκὴ προέλευση τῆς Ἀρτεμίδος καὶ τὴν ταύτιση αὐτῆς στὴν Ἐφεσο πρὸς τὴν «Μεγάλη Μητέρα», τὴν Κυβέλη καὶ τὴν θεὰ τῆς φύσεως

γενικώτερα. Ἀνεφέρθη στὰ ἵδεωδη, τὰ ὅποια ἔξεπροσώπει ἡ Ἀρτεμίς καὶ στὴν δύναμη, τὴν ὅποια ἐκέκτητο αὕτη, στὴν ἡθικὴ ἐπιφρονίη, τὴν ὅποιαν ἥσκει ἐπὶ αἰῶνες ἐπὶ πολυαριθμών ἀνθρώπων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς κουνωνίας τόσον τῆς Εὐρώπης, ὃσον καὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ἀρχαίου κόσμου γενικώτερα.

Ἡ θεὰ Ἀρτεμίς, προστάτις τῆς φύσεως, «πότνια θηρῶν», κόρη τῆς Λητοῦς καὶ ἀδελφὴ τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἴσορροπίας Ἀπόλλωνος, τοῦ κατ' ἔξοχὴν θεοῦ τῶν Ἑλλήνων, παρθένος ἡ Ἱδια, θεὰ τοῦ κυνηγίου, προστάτις τῶν ἔγκυων γυναικῶν καὶ βοηθὸς κατὰ τὴν ὥραν τῶν τοκετῶν, ἐλατρεύθη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τόσον, ὃσον καμμία ἄλλη θεότητα. Λατρευομένη ἡ θεὰ Ἀρτεμίς στὴν Έφεσο, παρέλαβε καὶ ἄλλα, μὴ ἑλληνικά, ἄλλὰ καθαρῶς ἀνατολικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ στοιχεῖα.

Περίφημο κατέστη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ Ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Έφεσο, τὸ Ἀρτεμίσιον, θεωρούμενο, ὡς ἥδη ἀνεφέρθη, ὡς ἔνα ἀπὸ τὰ ἐπτά θαύματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνεκαλύφθη ὑστερα ἀπὸ ἑπταετῆ ἔρευνα, ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ἀρχιτέκτονος καὶ μηχανικοῦ J.T. Wood, τὴν 31.12.1869 μ.Χ. καὶ ἀνεσκάφη ἐν μέρει. Κατόπιν ἔρευνή θήκε συμπληρώματικῶς ὑπὸ τοῦ ἐπίσης Ἄγγλου G. Hogarth καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸ Αὐστριακὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰδρυμα καὶ ἡ ἔρευνα αὐτοῦ συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Νεώτερες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὸν χῶρο τοῦ Ἀρτεμίσιου ἀπεκάλυψαν λεύφανα μυκηναϊκῶν καὶ μινωϊκῶν χρόνων. Μεταξὺ αὐτῶν ἀνεκαλύφθησαν χρυσᾶ κοσμήματα μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ διπλοῦς, μινωϊκὸς πέλεκυς. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ ἀποδεικνύουν τὶς στενὲς σχέσεις τῆς περιοχῆς πρὸς τὴν μινωϊκὴ Κρήτη καὶ τὴν μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν παλαιότητα τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Έφεσο.

Τὸ Ἀρτεμίσιον παρουσιάζει περισσότερες οἰκοδομικὲς φάσεις. Κάτω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ βάση αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ἔνας περίπτερος ναός, ἔχων 8X4 κίονες, τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Τὸ Ἱερὸν Γ, ᾧτο ἔνα οἰκοδόμημα ὁρθογωνίου κατόψιες μὲ "Ἄντεις στὴν δυτικὴ πλευρὰ καὶ περιέβαλλε ὀλόκληρον τὸν περίπτερο ναὸν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ στὸ α' μισὸ τοῦ 6ου αἰ.π.Χ. Στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ἄρχισε ἡ οἰκοδομὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ, στὴν ἰδρυση τοῦ ὅποιου συνέβαλε καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος¹³.

13. Ἡρόδοτος, Τοπογράφη, I, 92: «Κροίσῳ δέ ἔστι καὶ ἄλλα ἀναθήματα ἐν τῇ Ἑλλάδι πολλά καὶ οὐ τὰ εἰρημένα μοῦνα,... ἐν δὲ τῇ Έφέσῳ αἱ τε βάσεις αἱ χρύσεις καὶ τῶν κιόνων αἱ πολλαὶ...»

Κατὰ τὸ ἔτος 356 π.Χ. καὶ κατὰ τὴν νύκτα τῆς γεννήσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, σύμφωνα μὲ ἀρχαίᾳ σχετικῇ παράδοσῃ, τὸ Ἀρτεμίσιον ἐπυρπολήθη ὑπὸ τοῦ ματαιοδόξου Ἡροστράτου. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι ἡ θεὰ Ἀρτεμις ἀπουσίαζε κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνη ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς, ἐπειδὴ εἶχε μεταβεῖ στὴν Μακεδονία, προκειμένου νὰ συμπαρασταθῇ κατὰ τὴν γέννηση τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ γι' αὐτὸ δὲ Ἡρόστρατος κατώρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἐγχείρημά του. Τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνφορδομήθη λαμπρότερο τοῦ προηγουμένου καὶ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο. Γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση αὐτοῦ παραδίδεται ὅτι συνέβαλλαν ὅλες οἱ πόλεις τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ προφανῶς μέρος τῆς χρηματοδότησης προήρχετο ἀπὸ τοὺς πόρους τοῦ Ἰδιου τοῦ Ἱεροῦ, οἱ ὅποιοι ἦσαν τεράστιοι.

Τὸ Ἀρτεμίσιον ἔκειτο ἐκτὸς τῆς ὠχυρωμένης πόλεως τῆς Ἐφέσου καὶ ἀπετέλει ἀνεξάρτητο καὶ αὐτοτελὲς Ἱερόν Καθίδρυμα (Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα), εἴδος «Βατικανοῦ» τῆς ἐποχῆς καὶ κράτος ἐν κράτει.

Ἡ Ἀρτεμις, ἡ μεγάλη θεὰ τῶν Ἐφεσίων, ἦτο ἡ προστάτις τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου καὶ τῶν Ἐφεσίων, ὅμως ἡ Ἱδια ἡ πόλη τῆς Ἐφέσου δὲν εἶχεν καμμίαν ἀνάμειξη στὴν δργάνωση, διοίκηση καὶ διαχείριση τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν πόρων του.

Τὸ Ἀρτεμίσιον, λόγω τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ καὶ ἡθικοῦ κύρους του, τοῦ μεγέθους καὶ τῆς λαμπρότητός του, τῶν τεραστίων ἴδιοκτησιῶν του (ἥτο κάτοχος μεγάλων ἐκτάσεων γῆς), τῶν μεγάλων δωρεῶν, τῶν ὁποίων ἐγένετο κατὰ καιροὺς ἀποδέκτης ἀπὸ πόλεις, δημόσια καὶ ἴδιωτικὰ πρόσωπα, τῶν καθημερινῶν προσφορῶν τῶν πιστῶν, τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου, τοῦ ὅποιου ἀπελάμβανε, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταφεύγουν σὲ αὐτὸ πολυάριθμοι, παντοιοτρόπως διωκόμενοι, νὰ ξητοῦν ἀσύλο καὶ νὰ εὐδίσκουν προστασία σὲ αὐτό, ἐργαζόμενοι γιὰ τὸ Ἱερὸ δωρεὰν καὶ τρεφόμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἵσοβίως, ἐκέντητο τεραστίαν, δχι μόνον ἡθικήν, ἀλλὰ καὶ ὑλικήν καὶ οἰκονομικὴν σημασία, ὅντας εἶδος Τραπέζης καὶ Πιστωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς ἐποχῆς.

Στὰ παραπάνω δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ καλὴ διαχείριση τῶν πόρων τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἡ ἀποδοτικὴ ἐπένδυση μέρους τῶν ἐσόδων του. Ἀνώτατος προϊστάμενος τοῦ Ἱεροῦ, ἐκπρόσωπος τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος

Σὲ μαρμαρίνη βάση κίονος τοῦ Ἀρτεμίσιου ἀνευρέθη ἡ ἐπιγραφή: «[Βασιλεὺς] Κροῖσος ἀνέθηκεν».

καὶ διαχειριστῆς τῶν τεραστίων εἰσοδημάτων του, ἡτο ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς τῆς θεᾶς, ὁ ὅποῖς ἔφερε τὸ ἰερωνυμικὸν ὄνομα «Μεγάβυζος», ὅπως ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, τὸ ἔτος 480 π.Χ.¹⁴ καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ ἔτος 394 π.Χ. Ἡ ὀνομασία προέρχεται ἀπὸ τὸ περσικὸν ὄνομα «*Bagabuxša*» καὶ σημαίνει «ὅ υπὸ τοῦ Θεοῦ λυτρωθεῖς». Ἡ ὀνομασία ἀπαντᾶ ὡς «Μεγάβαζος», «Μεγάβυζος» καὶ «Μεγάβυζος»¹⁵.

Ἐπειδὴ τὸν τίτλον «Μεγάβυζος» ἢ «Μεγάβυζος» ἔφερεν ὁ ἑκάστοτε Μέγας Ἀρχιερεὺς τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Έφεσο, ὁ ὅποῖς ἡτο εὐνοῦχος, ἀργότερα ἡ ὀνομασία κατέστη ταυτόσημος τοῦ «εὐνοῦχος». Ὁ «Μεγάβυζος» τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Έφέσου ἡτο εἰδος ζωντανοῦ Θεοῦ (Δαλαϊλάμα). Εἶχε τεράστιο ἡθικὸ καὶ πνευματικὸ κῦρος καὶ δύναμη. Ἐδικαιούτο μεγάλων τιμῶν ἐν ζωῇ καὶ ἀπελάμβανε μεγαλοπρεπούς ταφῆς μετὰ θάνατον. Τὸ ὅτι ἡτο ὑποχρεωτικῶς εὐνοῦχος, ἔξηγείται μᾶλλον ἀπὸ τὸ γεγονός, δτὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δὲν εἶχε οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις καὶ δὲν ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος τῆς ἐγκαθιδρύσεως Δυναστείας.

Στὸ Ἀρτεμίσιον ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ἡ εἰσοδος ἐγγάμων γυναικῶν ἢ ὀπωσδήποτε γυναικῶν, ποὺ εἶχαν σεξουαλικὲς σχέσεις μὲ ἄνδρες. Ἐπετρέπετο μόνον ἡ εἰσοδος παρθένων, οἵ ὅποιες εἰσήρχοντο συνήθως καὶ παρέμενον γιὰ ἔνα ἔτος¹⁶, ὅπου ἐτύγχανον εἰδικῆς ἀγωγῆς καὶ στὴ συνέχεια ἀπεχώρουν, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ὠρισμένες ἀπὸ αὐτὲς νὰ παραμείνουν ἐφ' ὅρους ζωῆς στὸ Ιερὸν καὶ νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ ὑπηρετοῦν σὲ αὐτό. Φαίνεται, δτὶ καὶ οἱ ίερεῖς τοῦ Ἀρτεμισίου, ἀπὸ τοὺς ὅποιους προσήρχετο καὶ ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς, ἥσαν εὐνοῦχοι. Πρόκειται γιὰ μὴ ἑλληνικὸ ἔθιμο, ἀλλὰ γιὰ καθαρὰ συνήθεια τῆς Ἀνατολῆς.

Ο διμιλητῆς ἐτόνισε ἰδιαιτέρως τὴν σημασία, τὴν ὅποια, ἐκέκτητο γιὰ τὸ κῦρος, τὴν φήμη, ἀλλὰ καὶ τὴν καλὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Έφέσου, τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου. Τοῦτο ἀπετέλει βασικὸ παράγοντα ἔξασφαλίσεως στὸ διηνεκὲς μεγάλου ἀριθμοῦ ἐργατικῶν χειρῶν – ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν –, καλουμένων «Ιεροδούλων», ὡς ἐργαζομένων στὸ Ιερὸν καὶ χάριν αὐτοῦ, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀμοιβῆς, πλὴν τοῦ δικαιώματος λήψεως τροφῆς καὶ στέγης. Ως περιοχὴ ἀσύλου ἴσχυε ἀρχικὰ μόνον ὁ πέριξ τοῦ Ἀρτεμισίου κείμενος

14. Ἡρόδοτος, *Ιστοριῶν*, III, 160 καὶ VII, 82-121.

15. Ἡρόδοτος, *Ιστοριῶν*, VI, 33, IV, 43.

16. Τὸ αὐτὸν συνέβαινε καὶ στὸ Ιερὸν τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Βραυρώνα τῆς Ἀττικῆς, δπου οἱ νεαρὲς παρθένες ἐκαλοῦντο «ἀρκτού».

χῶρος. 'Ο βασιλεὺς Μιθριδάτης¹⁷ ὕστερος τὰ δόγματα τοῦ ἀσύλου, ωνόψας βέλος ἀπὸ τὴν στέγη τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἀπόσταση αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ μέχρι τοῦ σημείου πτώσεως τοῦ βέλους, ὑπολογιζομένη στὰ 100 μ. περίπου, ἀπετέλεσε τὴν ἀκτῖνα τῆς περιοχῆς τοῦ ἀσύλου τοῦ Ἀρτεμισίου.

'Αργότερα καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχή, τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου ἐπεξετάθη καὶ σὲ τμῆμα τῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν κειμένης πόλεως τῆς Ἐφέσου, μὲν ἀποτέλεσμα νὰ καταφεύγουν σὲ αὐτὸν πάσης φύσεως διωκόμενοι, κακοποιοί, κακοῦργοι, φυγόδικοι κ.λπ., νὰ εύρισκουν ἄσυλο καὶ νὰ δημιουργοῦν ποικίλα προβλήματα. Ἐνεκα τούτου τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου περιορίσθηκε καὶ πάλιν στὴν περιοχή τοῦ Ἀρτεμισίου.

Τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου τῶν ἀρχαίων Ἱερῶν ἐκληρονόμησαν ἀργότερα τὰ χριστιανικὰ Ἱερὰ καὶ ίδιαίτερα οἱ χῶροι τοῦ βαπτιστηρίου. Παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφή, ἀνευρεθεῖσα στὴν Δαμασκὸν τῆς Συρίας κατὰ τὸ ἔτος 1909 μ.Χ., ἀναφέρει:

«+ Ὄροι προσφυγίου, προστεθέντος τοῖς ἑκατέρωθεν ἀγίοις ὅροις· τοῖς μὲν προσφεύγοντιν ἥ καὶ τὸν τόπον καταλαμβάνουσιν, ἔχοντες τὸ ἀσφαλές».

'Ο Θεοφάνης στὴν Χρονογραφία του ἀναφέρει (CSHB 46, 171): «Ο δὲ μακάριος Προτέροις, αἰσθόμενος τὴν κατ' αὐτοῦ σκεναζομένην ὑπὸ τοῦ Αἴλουρον ἐπιβουλήν, δίδωσι τόπον τῇ δογῇ καὶ τῷ σεπτῷ προσφεύγει βαπτιστηρίῳ»¹⁸.

Εἶναι χαρακτηριστικό, τὸ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου ἀναφερόμενο, ὅτι κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, Πέρσης αἰχμαλωτισθεὶς στὴν μάχη τῶν Πλαταιῶν, ἀνεφώνησε: «Ἄρτεμις, μέγας Θεός, ἐμὲ φυλάξηται». Ἡ φράση αὐτὴ ὑποδηλοὶ τὴν βαθεῖα πίστη τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας πρὸς τὴν θεὰ Ἀρτεμήν καὶ τὴν ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην, τὴν ὅποιαν ἔτρεφαν πρὸς αὐτήν καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου.

Παραδίδεται ἐπίσης, ὅτι ὁ ἴστορικὸς Ξενοφῶν, προτοῦ ἀναχωρήση γιὰ τὴν Ἀσία, παρέδωσε σεβαστὸ χρηματικὸ ποσὸν πρὸς φύλαξη στὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου, μὲ τοὺς ἔξῆς ὅρους: ἐὰν μὲν κάποιες ἐπιστρέψῃ στὴν πατρίδα του, νὰ τοῦ ἐπιστραφῇ ἀκέραιον τὸ ποσόν, ἐὰν ὅμως, παρ' ἐλπίδα, δὲν κατορθώσῃ νὰ ἐπανέλθῃ στὴν πατρίδα του, τότε τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐφέσου θὰ κρατοῦσε τὸ ποσόν αὐτό. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ξενοφῶντος στὴν Πελοπόννησο, τὸν ἐπεσκέφθη

17. Καὶ τὸ ὄνομα «Μιθριδάτης» εἶναι Ἱερωνυμικὸν καὶ σημαίνει «ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Μίθρα δοθείς», παράλληλο πρὸς τὸ «Θεόδωρος».

18. Ι. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια*, σ. 31-32.

προσωπικῶς ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς τοῦ Ἀρτεμισίου, ὁ Μεγάβυζος, καὶ τοῦ παρέδωσε τὸ σχετικὸν ποσόν, γεγονὸς τὸ ὄποιον φανερώνει ὅτι τὸ Ἀρτεμίσον εἶχε καὶ τὸν χαρακτῆρα Τραπεζικοῦ Ἰδρύματος, πρὸς τὸ ὄποιον οἱ πάντες ἔτρεφαν ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνῃ, τὸ ἵδιο δὲ τὸ Ἱερὸν ἐφρόντιζε νά διατηρηθῇ ἡ πρὸς αὐτὸν οἰκονομικὴ πίστη.

Στὸν Ἀρτεμίσον τῆς Ἐφέσου ὑπῆρχαν μάντεις καὶ μάγοι, προλέγοντες τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν. Λέγεται ὅτι κατὰ τὴν γέννηση τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὸ ἔτος 356 π.Χ., οἱ μάντεις τοῦ Ἀρτεμίσου προεφήτευσαν: «Κακὸν μέγα τῇ Ἀσίᾳ ἔσεται», ἥτοι «Μεγάλον κακὸν πρόκειται νὰ εῦρῃ τὴν Ἀσίαν, λόγω τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου». Ὁ χρησμὸς αὐτὸς ἐρμηνεύθηκε ἀργότερα, ὡς προφητεία, προλέγουσα τὴν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καθυπόταξῃ ὀλοκλήρου τῆς Ἀσίας. Σημειωτέον, ὅτι ὁ ἵδιος ὁ Μέγας Ἀλεξάνδρος ἔδειξε ἰδιαιτέραν εὐνοιαν πρὸς τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου, ὡς καὶ πρὸς ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ γενικώτερα, ὅπως π.χ. πρὸς τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ Ἱερὰ αὐτῆς, πρὸς τὸ Μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς τῆς Αἰγύπτου κ.ἄ.

Παρατηροῦνται διάφορες ἀντιθέσεις καὶ ἀντιφάσεις στὴν λατρεία τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος τῶν Ἐφεσίων. Ἡ ἵδια ἡ θεὰ εἶναι παρθένος, ἀν καὶ προστατεύει κατ’ ἔξοχὴν τὶς ἐγκύους καὶ συμπαρίσταται κατὰ τὸν τοκετόν, ἀπελευθερώνουσα ἀπὸ τῶν ὡδίνων. Προστατεύει τὴν φύση καὶ τὰ ζῶα, ὅμως καὶ κυνηγᾶ καὶ φονεύει αὐτά. Εἶναι ἀγαθὴ καὶ εὐεργέτις, ὅμως καὶ μνησικακὴ καὶ ἐκδικητική. Εἶναι προσάτις τῆς γονιμότητος, ὅμως οἱ ἴερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς αὐτῆς καὶ πολλάκις πιστοί της, εὐνουχίζονται. Ἰδιαιτέρα ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς τῆς Ἀρτέμιδος, ὁ Μεγάβυζος, εἶναι εὐνούχος.

Τὰ ἀνωτέρω φανερώνουν, ὅτι ἡ θεὰ Ἀρτέμις κατὰ τῷ πόλον ἰδιαίτερον, μυστικόν, ὑπερφυσικόν, ὑπέρδυνον καὶ ὑπέρολογον, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴ Λογικὴ καὶ τὴν καθημερινὴ πράξη καὶ τακτική, προστατεύει τὴν φύση, ἔξασφαλίζει τὴν γονιμότητα ἀνθρώπων, ζῶων καὶ φυτῶν, βοηθεῖ τὴν ἀναπαραγωγὴν καὶ ἐγγυᾶται τὴν ἀναγέννηση τῆς φύσεως, τὴν εὐφορία καὶ τὴν συνέχεια τῆς ζωῆς.

‘Υπῆρχαν πολυάριθμες Ἀνθολογίες κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, περιέχουσες διηγήσεις, μὲ τὰ θαύματα καὶ τὶς ἐπιφάνειες καὶ θεοφάνειες τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος.

Μὲ τὸ Ἀρτεμίσιον καὶ τὴν λατρεία τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος σχετίζονται καὶ τὰ καλούμενα «Ἐφέσια Γράμματα». Πρόκειται γιὰ κείμενα, προφορικὰ ἡ γραπτά, τὰ ὅποια λεγόμενα ἡ ἀναγιγνωσκόμενα, ὡς ἐπιστεύετο, ἡδύναντο νὰ ἔχουν εὐεργετικὴν δράση γιὰ τοὺς πιστούς.

Τὰ κείμενα αὐτὰ ἐγράφοντο συνήθως σὲ παπύρους, περγαμηνές, ύφασματα, ξύλα, φύλλα δένδρων, δστρακα, μέταλλα κ.λπ. Κατεσκευάζοντο ἀπὸ αὐτὰ φυλακτά, φερόμενα ἀπὸ τὸν τράχηλο τῶν πιστῶν, τὰ ὅποια ἐπιστεύετο, ὅτι εἶχαν μαγικὸν καὶ ἀποτροπαϊκὸν χαρακτῆρα. Κείμενα, διατηρούμενα μέχρι σήμερα, εἶναι συνήθως ἀκατανόητα, εἴτε ἐπειδὴ ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἔτσι, εἴτε γιατὶ ἐκ πολλῶν ἀντιγραφῶν καὶ παρανοήσεων ἀλλοιώθησαν.

Μετὰ τὴν διάλεξη τοῦ Dr W. Burkert, ἀκολούθησε δεξίωση στοὺς χώρους τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Βιέννης πρὸς τιμὴν τῶν μελῶν τοῦ συμποσίου καὶ τῶν λοιπῶν παρευρισκομένων.

3. Τὴν Πέμπτη, 16.11.1995 καὶ περὶ ὥραν 18.00' ἔλαβε χώραν στὸ «Μουσεῖο τῆς Ἔφεσου» καὶ συγκεκριμένα στὴν αἰθουσα, ὅπου ἐκτίθενται τὰ γλυπτά τοῦ μνημείου τῶν Πάρθων, διάλεξη, μὲ θέμα:

«Τὸ μνημεῖον τῶν Πάρθων ἀπὸ τὴν Ἔφεσο».

‘Ο διμιλητής, Καθηγητὴς Dr Wolfgang Oberleitner, βαθὺς γνώστης τῶν γλυπτῶν τοῦ μνημείου τῶν Πάρθων, ἀνεφέρθη στὰ σχετικὰ ἴστορικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια συνετέλεσαν στὴν ἵδρυσή του, καθὼς καὶ στὸ χρονικὸ τῆς ἀνευρέσεως του, τῆς μεταφορᾶς ἀπὸ τὴν Ἔφεσο στὴν Βιέννη, στὰ περιστατικὰ τῆς συντηρήσεως του καὶ τῆς ἐκθέσεως του στὸ Μουσεῖο. Ἡ τελευταία ἐπανέκθεση αὐτοῦ στὴν σημερινή του θέση, ἡ ὅποια θεωρεῖται καὶ ἡ δριστική, ἐγένετο τὸ ἔτος 1978 καὶ ἦτο ἀρκετὰ ἐπύπονος, ἐὰν ληφθῇ μεταξὺ ἄλλων ὑπ' ὅψῃ, ὅτι ὠρισμένες πλάκες τοῦ μνημείου ζυγίζουν περὶ τοὺς 40 τόννους ἑκάστη.

Τὸ μνημεῖο τῶν Πάρθων κατεσκευάσθη περὶ τὸ ἔτος 160 μ.Χ., στὸ κέντρο τῆς πόλεως τῆς Ἔφεσου, σὲ ἀνάμνηση τῆς νίκης τῶν Ρωμαίων κατὰ τῶν Πάρθων. Εἰδικῶτερα, κατὰ τὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. τὰ ρωμαϊκὰ στρατεύματα, ὡδηγούμενα ὑπὸ τοῦ Λουκίου Βέροου, νιοθετηθέντος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, ὅμοι μετὰ τοῦ Μάρκου Αὐγολίου, κατέτροπωσαν τὸνς βαρβάρους Πάρθους. ‘Ο Λουκίος Βέρος ἀπεβίωσε ἀργότερα σὲ σχετικὰ νεαρὰ ἡλικία.

Οἱ ἀρχὲς τῆς Ἔφεσου κατεσκεύασαν μνημεῖο, ἡ κάτοψη τοῦ ὅποιου εἶχε σχῆμα Π καὶ στὸ κέντρο ἔκειτο μεγάλος βωμός. Στὶς ἔξιτεροικὲς καὶ ἐσωτεροικὲς πλευρὲς τοῦ πιοειδοῦς αὐτοῦ μνημείου ὑπῆρχε μεγάλης ἐκτάσεως ζωφόρος, μὲ ἀνάγλυφο διάκοσμο, ἀποτελουμένη ἀπὸ δύο ζῶνες, ἥτοι:

Κάτω ζώνη: Περιελάμβανε ἀνάγλυφες παραστάσεις μὲ βιουκράνια καὶ γιρλάντες.

Ἐπάνω ζώνη: Περιελάμβανε διάφορες συνθέσεις, σχετιζόμενες μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117-135 μ.Χ.) καὶ

τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Πάρθων. Ἀρχικὰ εἶχε μῆκος περὶ τὰ 70 μ. περίπου, ἐνῶ τὸ σημερινὸ συνολικὸ σωζόμενο τμῆμα τῆς ζωφόρου ἀνέρχεται στὰ 45 μ. περίπου, ὅτοι περίπου στὰ 2/3 τοῦ ἀρχικοῦ. Σημειωτέον, ὅτι οἱ μέχρι σήμερα συνεχιζόμενες ἀνασκαφὲς στὴν Ἐφεσο, φέρουν διαρκῶς στὸ φῶς νέα τμῆματα ἀναγλύφων, προερχομένων ἀπὸ τὴν ζωφόρο τοῦ μνημείου τῶν Πάρθων¹⁹.

Τὰ κύρια θέματα τῶν σωζόμενων τμημάτων τῆς ζωφόρου εἶναι τὰ ἔξι²⁰:

α) Ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Οἰκογενείας του νίοθεσία τοῦ Λουκίου Βέρου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Διακρίνονται μεταξὺ ἄλλων: ἡ σύζυγος τοῦ Ἀδριανοῦ Σαβίνα, ὁ Λούκιος Βέρος σὲ νεαρά ἥλικα καὶ ὁ Μᾶρκος Αὐρηλίος σὲ παιδικὴ ἥλικα. Ὁ ὄμιλος αὐτῶν τῶν προσώπων, ἀκολουθούμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων συμμετέχοντας στὴ τέλεση θυσίας ταύρων.

β) Ἡ ἀποθέωση τοῦ Λουκίου Βέρου. Ὁ Λούκιος Βέρος παρίσταται ὀλόσωμος, δρυιος, τὴν ὥραν ποὺ ἐποιμάζεται νὰ ἐπιβιβασθῇ σὲ ἄρμα, συρόμενο ὑπὸ τεσσάρων ἵππων καὶ νὰ ἀνέλθῃ στοὺς οὐρανούς.

γ) Ὁ μῆθος τῶν Ἀμαζόνων. Σύμφωνα μὲ τὴν σχετικὴ διήγηση, οἱ Ἀμαζόνες διωκόμενες κατέφυγαν στὸ Ἀρτεμίσιον, ὅπου εὔρον ἄσυλον καὶ ἡ παρουσία των σχετίζεται πρὸς τὴν ἰδρυσην τῆς Ἐφέσου καὶ τὴν λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος.

δ) Οἱ μάχες τῶν Ρωμαίων στρατιωτῶν ἐναντίον τῶν Πάρθων. Παρίστανται Ρωμαῖοι στρατιῶτες φονεύοντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες Πάρθους πολεμιστές.

ε) Ἡ προσωποποίηση μεγάλων ἀρχαίων πόλεων (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας κ.λπ.) καὶ μεγάλων ποταμῶν (Νείλου, Εύφρατου, Τίγριτος κ.ἄ.)²¹.

Στὴν ὀπισθίᾳ πλευρὰ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν ζωφόρο τοῦ μνημείου τῶν Πάρθων, ὑπάρχει γραπτὴ ἐλληνικὴ ἀριθμηση, δηλούσσα τὴν συνέχεια τῶν πλακῶν.

Δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι σήμερα ἐπιγραφές, δηλωτικὲς τῶν εἰκονιζόμενων παραστάσεων, τοῦ ἔτους κατασκευῆς, τῶν τεχνιτῶν κ.λπ.

19. Πρόκειται γιὰ μνημεῖο ἀνάλογο πρὸς τὸν «Βωμὸν τῆς Περγάμου», ποὺ φυλάσσεται στὸ Βερολίνο.

20. Σύμφωνα μὲ ἐλληνιστικὰ πρότυπα συνηθίζεται ἡ προσωποποίηση πόλεων καὶ ποταμῶν, γεγονός, τὸ ὅποιον ἐπηρέασε καὶ τὴν χριστιανικὴ τέχνη. Εἰδικάτερα στὴν παράσταση τῆς Βαπτίσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συνηθίζεται νὰ παρίσταται δὲ Ἰορδάνης ποταμὸς προσωποποιημένος, ὡς γέρων.

Τὸ ἔδιο δῆμος τὸ μνημεῖο παρέχει πλήθος πληροφοριῶν, ἂν καὶ δὲν εἶναι σύμφωνοι ὅλοι οἱ ἐρευνητὲς οὕτε γιὰ τὴν ἔννοια τῶν διαφόρων συνθέσεων, οὕτε γιὰ τὸ ἔτος καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς κατασκευῆς του, οὕτε ἀκόμη γιὰ τὴν θέση ὅπου τοῦτο ἦτο τοποθετημένο.

Τὰ ἀνάγλυφα τοῦ μνημείου τῶν Πάρθων θεωροῦνται, κατὰ τὸν ὄμιλητή, ὡς τὸ σπουδαιότερο γλυπτὸ σύνολο, ἐκ τῶν μέχρι σήμερα εὑρεθέντων στὴν περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ασίας.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς διαλέξεως ἀκολούθησε δεξιώση πρὸς τιμὴν τῶν παρευρισκομένων.

III. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ: ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Οἱ ἐργασίες τοῦ καθαυτὸ συμποσίου ἀρχισαν τὴν Δευτέρα, 13.11.1995 καὶ ἔληξαν τὸ Σάββατο, 18.11.1995. Οἱ συνεδριάσεις ἐγίνοντο ταύτοχρονως σέ δύο τμήματα, λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν ἀνακοινώσεων, πρωΐ καὶ ἀπόγευμα. Ἐκαστος ὄμιλητης εἶχε στὴν διάθεσή του χρόνον 20' καὶ ἐπηκολούθει μετὰ ἀπὸ ἑκάστην εἰσήγηση συζήτηση διαρκείας 10'.

Βασικὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων σχεδὸν τῶν εἰσηγήσεων ἦτο ἡ ἀμεσοτὴ ἢ ἔμμεση σχέση καὶ ἀναφορὰ αὐτῶν πρὸς τὴν Ἐφεσο καὶ τὰ προβλήματά της, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μέχρι σήμερα.

Ἐπίτιμος Πρόεδρος τοῦ συμποσίου ὠρίσθη ὑπὸ τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς ὁ γηραιὸς καὶ σεβαστὸς Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀγκύρας (Τουρκίας) κ. Ekrem Akurgal, ὁ δοποῖος ἐπὶ μισὸ καὶ πλέον αἰῶνα συνεργάζεται μετὰ τῶν ἐπιστημόνων τοῦ Αὔστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος στὶς ἀνασκαφές καὶ ἔρευνες γενικῶτερα τῆς Ἐφέσου. Οἱ ἀνωτέρω Καθηγητῆς ἔχαιρέτισε τὸ συμπόσιο στὴν Γερμανικὴ γλῶσσα καὶ ἐκήρυξε τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ.

Ἐγιναν συνολικὰ περὶ τὶς 110 εἰσηγήσεις ὑπὸ ἴσαριθμῶν ὄμιλτῶν, προερχομένων ἀπὸ 22 ἔθνη καὶ ἀπὸ διάφορες χῶρες τοῦ κόσμου. Οἱ εἰσηγήσεις ἀνεφέροντο στὴν γεωγραφία καὶ γεωλογία τῆς Ἐφέσου, στὴν κατοικηση τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, στὰ ἀνευρεθέντα μέχρι σήμερα μινωϊκὰ καὶ μυκηναϊκὰ λείψανα στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀρτεμισίου, στὴν ἐγκατάσταση τῶν Ἰώνων, στὴν γεωμετρικὴ καὶ ἀρχαικὴ περίοδο, στοὺς ἀλασσικοὺς χρόνους, στὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ.

Εἰδικῶτερα ἐγένετο ἀναφορὰ στὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λυσιμάχου ἐπανίδρυση τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου καὶ στὴν ὑπὸ αὐτοῦ ὀχύρωση

της. Παρετηρήθη δύμως, ότι άπό τίς μέχρι σήμερα άνασκαφικές έρευνες, δὲν έχει άρκούντως άποκαλυφθῆ ή πόλη τῆς Ἐφέσου τῆς ἐποχῆς τοῦ Λυσιμάχου εἴτε γιατὶ ή ρωμαϊκὴ Ἐφεσος ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς, εἴτε διότι οἱ άνασκαφὲς δὲν έχουν ἀκόμη προχωρήσει καὶ δὲν έχει ἔρευνηθῆ άρκούντως ή περιοχῆ, δύποτε ό πυρήνας τῆς πόλεως τοῦ Λυσιμάχου.

Τὸ ἔτος 133 π.Χ., ὁ βασιλεὺς τῆς Περγάμου Ἀτταλος ὁ Γ', μὲ διαθήκη του ἐκληροδότησε τὸ κράτος του στοὺς Ρωμαίους καὶ ἔτοι ἡ Ἐφεσος περιῆλθε στὴν Ρώμη. Οἱ Ρωμαῖοι ἐν συνεχείᾳ κατέστησαν τὴν Ἐφεσο Μητρόπολη τῆς Ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας καὶ ώς ἐκ τούτου τὴν ἐμπορικωτέρα καὶ πλουσιωτέρα πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Σημαντικὲς καταστροφὲς ὑπέστη ἡ Ἐφεσος κατὰ τὸ ἔτος 263 μ.Χ. εἴτε ἀπὸ σεισμούς, εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων. Ὁμως ἡ πόλη ἀνοικοδομήθη, ἀκμάσασα μέχρι τὸν 7ον αἰ. μ.Χ., δόποτε κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ συνέχισε νὰ κατοικῆται μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰ. μ.Χ. Ἡ πόλη κατεστράφη ὑπὸ τῶν σελτζουκιδῶν Τούρκων κατὰ τὸ ἔτος 1116 μ.Χ.

Ἡ Ἐφεσος, ώς γνωστόν, ὑπῆρξε ἡ πατρίδα τοῦ μεγάλου Ἑλληνα φιλοσόφου Ἡρακλείτου (βος αἰ. π.Χ.), ὁ ὅποιος ἐτόνισε τὴν συνεχῆ μεταλλαγὴ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φαινομένων, μὲ τὴν φράση: «πάντα ῥεῖ, πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει· διὸ εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἄν ἐμβαίης». Ἐπίσης εἶναι ἡ πατρίδα τοῦ Ἰαμβογράφου Ἰππώνακτος καὶ τοῦ ζωγράφου Παρρασίου.

Ἐνωρίτατα διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἐφεσο. Ἐκεῖ ἔδρασε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος²¹, ἀργότερα δὲ ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ Πρίσκιλλα²², ὁ Ἀλεξανδρεὺς Ἀπολλὼς²³ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος²⁴. Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου συνήντησε ζωηρὰν ἀντίδραση, ἐκδηλωθεῖσα κυρίως μὲ τὴν στάση τοῦ λαοῦ, ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀργυροκόπου Δημητρίου καὶ τῶν συναδέλφων του, οἱ δόποιοι ἐφοβοῦντο ὅτι θὰ χάσουν τὴν πελατείαν των, λόγω τῆς διαδόσεως τῆς νέας θρησκείας καὶ τῆς βαθμιαίας ὑποχωρήσεως καὶ παρακμῆς τῆς παλαιᾶς, μετὰ τῆς δοπίας ἡσαν στενῶς συνυφασμένοι²⁵.

21. *Πράξ.* 18, 19-21.

22. *Πράξ.* 18, 26.

23. *Πράξ.* 18, 24-28.

24. *Ἀποκάλ.* 2, 1-7.

25. *Πράξ.* 19, 23-31. «Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. Δημήτριος γάρ τις ὄνδματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην· οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας ἐπενέθησε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ή εὐπορία ήμῶν

‘Η Ἐφεσος, σύμφωνα μὲ άρχαιοτάτη παράδοση, ἀναφέρεται ως ὁ τόπος δράσεως του Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὃπου καὶ φαίνεται ὅτι ἀπέθανε σὲ βαθὺ γῆρας καὶ ἐτάφη ἐκεῖ. Ἐπίσης ἡ Ἐφεσος σχετίζεται πρὸς τὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου. Σύμφωνα μὲ παλαιὰ σχετικὴ παράδοση, ἐκεῖ ἔζησε τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς της ἡ Θεοτόκος, δεικνύεται δὲ σήμερα καὶ ἡ οἰκία, στὴν ὥποιαν – σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση – διέμενε.

‘Ανακοινώσεις, οἱ ὥποιες ἀνεφέροντο στὴν Ἐφεσο κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ἔγιναν πολυάριθμες²⁶, μεταξὺ τῶν ὥποιων συκαταλέγονται καὶ οἱ ἔξης:

1. Paul Trebilco: «*Ιουδαῖοι - Χριστιανοὶ καὶ οἱ ἑνώσεις στὴν Ἐφεσο. Συγκριτικὴ ἔρευνα τῆς δομῆς τῶν διάδων*».

2. Christian R. LeRoux: «*Ἡ Ἐφεσος στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Γεωγραφικὴ καὶ Θεολογικὴ θεώρηση*».

3. Matthias Cünter: «*Ἡ ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἐφεσο*».

‘Ο Εἰσηγητὴς ὑπεστήριξε ὅτι ναὶ μὲν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔδρασε ἵεραποστολικῶς στὴν Ἐφεσο, πλὴν ὅμως τὰ ἀποτελέσματα τῆς δράσεώς του δὲν ὑπῆρξαν σπουδαῖα καὶ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη στὴν Ἐφεσο κυρίως διὰ τῆς δράσεως τῶν λοιπῶν ἐκεῖ δρασάντων, ἥτοι τοῦ Ἀλεξανδρέως Ἀπολλώ, τοῦ Ἀκύλα καὶ τῆς Πρισκιλῆς καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

‘Ο ἀνωτέρω Εἰσηγητὴς ἐδημοσίευσε πρόσφατα δἰξιόλογο διδακτορικὴ διατριβή, μὲ θέμα: «*Ἡ πρώιμος ἴστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Ἐφεσο, Φρανκφούρτη 1995*»²⁷. Η γενομένη ἀνακοίνωση, ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ώς ἀνω διατριβῆς.

‘Επηκολούθησε συζήτηση, κατὰ τὴν ὥποιαν ἔξεφράσθησαν διάφορες ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις, σχετικὰ μὲ τό θέμα αὐτό.

4. Helmut Koester: «*Ἐφεσος καὶ Παῦλος στὴν πρωτοχριστιανικὴ γραμματεία*».

‘Η εἰσηγητὴ περιεστράφη στὴν ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἐφεσο. Ο Εἰσηγητὴς κατέληξε σὲ παρόμοια μὲ

έστιν... ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον λέγοντες· μεγάλη ἡ Ἀρτεμισίς Ἐφεσίων· καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις τῆς συγχύσεως...».

26. Ἐδημοσιεύθησαν ἥδη Περιλήψεις τῶν ἀνακοινώσεων, πρόκειται δὲ νὰ δημοσιευθοῦν συντόμως καὶ τὰ κείμενα τῶν σχετικῶν εἰσηγήσεων.

27. M. Günther, *Die Frühgeschichte des Christentums in Ephesos*, Frankfurt a.M. 1995.

τὸν προηγούμενο ὄμιλητὴ συμπεράσματα, μὲν ὥρισμένες ὅμως δευτερευούσης σημασίας διαφοροποιήσεις.

5. Werner Jobst: «Ἀρχαῖα ψηφιδωτὰ στὴν Ἐφεσο».

Ἡ τέχνη τοῦ ψηφιδωτοῦ ἦτο, ὡς γνωστόν, εὐρύτατα διαδεδομένη στὸν ἐλληνορρωμαϊκὸ κόσμο. Δημόσια καὶ ἴδιωτικὰ οἰκοδομήκατα ἐκοιμοῦντο μὲν ἐντοίχια ψηφιδωτά, καθὼς καὶ μὲν ψηφιδωτὰ δάπεδα. Οἱ μέχρι σήμερα ἀνασκαφὲς στὴν Ἐφεσο ἔχουν ἀποκαλύψει μεγάλον ἀριθμὸν ψηφιδωτῶν, ἐντοιχίων καὶ δαπέδων. Ὑπῆρχαν στὴν Ἐφεσο τοπικὰ Ἐργαστήρια ψηφιδωτῶν, τὰ ὅποια ἐμφανίζουν πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ἀντίστοιχα Ἐργαστήρια στὴν νῆσον Κῶ καὶ τὰ λοιπὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

6. Basilius Λυμπέρης: «Ἡ πολιτικὴ σημασία τοῦ τόπου. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς Ἐφέσου, ὡς τόπου συγκλήσεως τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου».

Ὑπεστηρίχθη, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τῆς Ἐφέσου γιὰ τὴν σύγκληση τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲ ἦτο τυχαία, ἀλλὰ σκόπιμος, λόγῳ τῆς μεγάλης παραδόσεως τῆς λατρείας τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος στὴν Ἐφεσο. Ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία συνήλθε στὸν ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Ἐφέσου τὸ ἔτος 431 μ.Χ. ἐδογμάτισε, ὅτι ἡ Παναγία πρέπει νὰ ὀνομάζεται «Θεοτόκος» καὶ οὐχὶ «Χριστοτόκος», δπως ἐπρέσβευαν οἱ αἰρετικοί.

7. Θεοδώρα Ἀντωνοπούλου: «Ποσοτικὴ ἐπισκόπηση τῶν χριστιανικῶν - βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν Ἐφέσου καὶ Θεσσαλονίκης».

Ἡ Ἐφεσος καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξαν σπουδαῖα χριστιανικὰ κέντρα ἢδη κατά τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο. Οἱ μέχρι σήμερα ἀνασκαφὲς στὶς δύο αὐτὲς πόλεις ἔχουν φέρει στὸ φῶς πλῆθος ἐπιγραφῶν, γραμμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, μὲ μικρὸ ποσοστὸ γραμμένο στὴν λατινικὴ. Γιὰ τὶς ἐπιγραφὲς τῆς Ἐφέσου γενικὰ ἔχει ἐκδοθῆ ἔνα «Σῶμα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἐφέσου», τὸ ὁποῖο μέχρι σήμερα ἀριθμεῖ δώδεκα τόμους καὶ συνεχίζεται.

8. James Walter: «Ἡ συνύπαρξη τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς λατρείας στὴν αὐτοκρατορικὴ Ἐφεσο».

Κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους διαδίδεται μὲν ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἐφεσο, ἔξακολουθεῖ ὅμως νὰ ἀσκῆται ἐκεῖ καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ λατρεία, ἵδιαίτερα δὲ εἶναι ἀγαπητοὶ οἱ: Ὁσιρις καὶ Ἰσις.

9. Vera Zaleskaya: «Ἡ παράσταση ὁραμάτων τῆς Ἀποκαλύψεως (τοῦ Ἰωάννου) σὲ μνημεῖα τῆς Ἐφέσου τοῦ δου αἰ. μ.Χ.».

Ἀνεφέρθησαν πλείστα παραδείγματα, κυρίως πηλίνων Εὐλογιῶν τοῦ δου αἰ. μ.Χ., ἐπὶ τῶν ὅποιων παρίστανται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ

έξης: ό αγιος Ιωάννης ό Θεολόγος καὶ ό μαθητής αὐτοῦ Πρόχορος, ό τάφος τοῦ ἀγίου Ιωάννου στὴν Ἔφεσο καὶ παραστάσεις δραμάτων, ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ιωάννου, ὅπως «ὁ ἵππεας» καὶ «τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου» κ.λπ.

10. Youri Piatnitsky: «Η λατρεία τῶν Ἐπτὰ Παΐδων τῆς Ἔφεσου, σὲ μεταβυζαντινὲς εἰκόνες».

Ο Εἰσηγητής ἀνεφέρθη ἀρχικὰ στὸ παλαιὸν Συναξάριον τῶν ἀγίων Ἐπτὰ Παΐδων τῆς Ἔφεσου καὶ στὴ συνέχεια παρουσίασε φωτεινὲς διαφάνειες μὲ παραστάσεις τῶν Ἐπτὰ Παΐδων σὲ μεταβυζαντινὲς εἰκόνες, προερχόμενες κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰδικώτερα ἀπὸ τὴν Ρωσία.

11. Andreas Thiel: «Τὸ αἴθριον τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Θεολόγου (τῆς Ἔφεσου)».

Ο ἐν λόγῳ ἐρευνητῆς ἀνεφέρθη στὸ εὐρύχωρο αἴθριο, τὸ κείμενο δυτικὰ τοῦ νάρθηκα τῆς παλαιοχροιστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Ἔφεσο, καὶ ἔκανε διάφορες προτάσεις γραμμικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πιθανῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ αἰθρίου, ἀναφερθεὶς συγχρόνως καὶ σὲ προβλήματα χρονολογίας τοῦ αἰθρίου, τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τῶν παρακειμένων προσκτισμάτων.

12. Cornelius Steckner: «Τὸ Ἐπισκοπεῖον τῆς Σάμου τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὴν Ἔφεσο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ».

Ο Εἰσηγητής, ἀνασκαφέας στὴν Σάμο, παρουσίασε τὰ μέχρι σήμερα πορίσματα τῶν Γερμανικῶν ἀνασκαφῶν στὰ παλαιοχροιστιανικὰ μνημεῖα τῆς Σάμου γενικώτερα καὶ εἰδικώτερα ἀνεφέρθη στὸ Ἐπισκοπεῖον τῆς Σάμου, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν του, τὴν χρονολογίαν καὶ τὰ συναφῆ προβλήματα.

13. Kazuo Asano: «Πρώϊμες βυζαντινὲς θέσεις στὴν περιοχὴ Ölüdeniz (δυτικὴ Λυκία)».

Οἱ ἐπιστημονικὲς ἔρευνες ἐπεκτείνονται σὲ ὄλοκληρη τὴν Μικρὰ Ασία. Ιδία στὴν ΝΔ Μικρὰ Ασία (Λυκία) ἔχουν ἐντοπισθῆ τελευταῖα πολυάριθμα παλαιοχροιστιανικὰ μνημεῖα, συνήθως κτισμένα στὸν τύπο τῆς βασιλικῆς, καθὼς καὶ πρώϊμα βυζαντινὰ μνημεῖα. Η Μικρὰ Ασία ἀπετέλει, ὡς γνωστόν, τὴν σπονδυλικὴν στήλη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

14. Peter Schneider: «Οἰκοδομικὲς περίοδοι στὴν Ἀρκαδιανὴ ὁδὸ (τῆς Ἔφεσου)».

Η Ἀρκαδιανὴ ὁδὸς τῆς Ἔφεσου, ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀρχαῖο θέατρο καὶ συνδέει αὐτὸν μὲ τὸν λιμένα τῆς Ἔφεσου. Ἐχει μῆκος

περὶ τὰ 500 μ., ἔχει ἀνασκαφῆ καὶ ἐν μέρει στερεωθῆ καὶ ἀναστηλωθῆ. Ὄνομάσθη «Ἀρκαδιανή» ἐπειδὴ ἔγιναν εὐρείας ἐκτάσεως ἐπισκευές αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου (395-408 μ.Χ.).

15. Ἰωάννης Βολανάκης: «Τὰ βαπτιστήρια τῆς Ἐφέσου καὶ ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχή.»

Ο Εἰσηγητής, ἀφοῦ ἐρεύνησε διεξοδικῶς τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια, τὰ ἀποκαλυψθέντα μέχρι σήμερα στὴν Ἐφεσο, ἤτοι: τὸ βαπτιστήριο, τὸ κείμενο βόρεια τῆς δυτικῆς κεραίας τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Ἐφεσο καὶ τὸ βαπτιστήριο, τὸ κείμενο βόρεια τοῦ αἱθρίου τῆς μεγάλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Παναγίας, νότια τοῦ Ὁλυμπιείου τῆς Ἐφέσου καὶ σὲ συνδυασμὸ πρὸς τὶς φιλολογικὲς πηγές, προσεπάθησε νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν τρόπο τῆς τελέσεως τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν (4ον-6ον αἰ. μ.Χ.). Τὰ συμπεράσματα στὰ οποῖα κατέληξε ὁ ὑπογράφων, δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἔξῆς:

α) Οἱ ὑποψήφιοι πρὸς τὸ βάπτισμα, οἱ ὅποιοι κατὰ κανόνα κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ἥσαν ἐνήλικοι, προετοιμάζοντο καταλλήλως περισσότερες ἐβδομάδες πρὸς τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος. Ἡ κατήχηση, ἡ ὅποια ἐλάμβανε χώραν πρὸν ἀπὸ τὸ βάπτισμα, περιελάμβανε τὴν διδασκαλίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

β) Διὰ λόγους κυρίως παιδαγωγικούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μὴν κοινοποιοῦνται χριστιανικὲς ἀλήθειες στοὺς μὴ μεμυημένους, ἐφηρμόζετο ἀρχικὰ ἡ λεγομένη «πειθαρχία τοῦ ἀπορρόγητου» (*Disciplina Arcana*). Σύμφωνα μὲ αὐτήν, οἱ κατηχούμενοι δὲν ἐδιδάσκοντο ὅλες τὶς χριστιανικὲς ἀλήθειες, ἀλλὰ ὠρισμένες ἀπὸ αὐτές ἐκοινοποιοῦντο σὲ αὐτοὺς μόνον μετὰ τὸ βάπτισμα²⁸.

γ) Μετὰ τὸ πέρας τῆς κατηχήσεως καὶ κατὰ τὴν διάρκεια ὠρισμένων, μεγάλων ἑορτῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους – Ἐπιφάνεια (βῆ Ιανουαρίου), νύκτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, Πεντηκοστή – ἐλάμβανε χώραν ἐπίσημα ἡ τελετὴ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, τελουμένη ἐντὸς τοῦ βαπτιστηρίου, κτίσματος

28. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Όμιλία* 40. Εἰς τὴν «Α' πρὸς Κορινθίους», PG 61, σ. 348: «Καὶ βούλομαι μὲν αὐτὸς σαφῶς εἶτεν, οὐ τολμῶ δὲ διὰ τοὺς ἀμυῆτους». Ἐπιφάνιος, «Πανάριον», PG 41, σ. 700 A: «Μυστήρια δὲ δῆθεν παρ' αὐτῷ ἐπιτελεῖται, τῶν κατηχουμένων ὀρώντων». Πρβλ. Β. Στεφανίδην, *Ἐκκλησιαστικὴ Ιστορία*, σ. 110. Ι. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια*, σ. 20.

αύτοτελοῦς, κειμένου παρὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴν συνήθως.

δ) Τὸ πρῶτο μέρος τῆς τελετῆς τοῦ βαπτίσματος ἐλάμβανε χώραν στὸν «έξωτερον» ἢ «προανύλιον οἴκον τοῦ βαπτίσματος»: ἔξορκισμοί, ἀπόταξη τοῦ Σατανᾶ, σύνταξη πρὸς τὸν Χριστὸν κ.λπ.

ε) Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος ἐλάμβανε χώραν στὸν «ἔσωτερον οἴκον τοῦ βαπτίσματος» ἢ «φωτιστήριον», ὅπως ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν σχετικῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν. Ἀρχικὰ ἐβαπτίζοντο οἱ ἄνδρες κεχωρισμένως καὶ ἀκολούθως οἱ γυναῖκες. Οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὸ βάπτισμα ἐξεδύνοντο τὰ ίμάτια αὐτῶν. Τοὺς ἄνδρες ἐβοήθουν οἱ διάκονοι, ἐνῷ στὶς γυναῖκες συμπαρίσταντο οἱ διακόνισσες²⁹.

στ) Ἐκολούθως ἐλάμβανε χώραν ἡ χρίση δι' ἀγίου ἐλαίου τῶν ὑποψηφίων γιὰ τὸ βάπτισμα. Πρόκειται γιὰ τὴν πρὸ τοῦ βαπτίσματος χρίση καὶ οὐχὶ διὰ τὸ μυστήριο τοῦ Χρίσματος.

ζ) Στοὺς καθεδρικοὺς ναούς, τοὺς κειμένους στὴν ἔδραν τοῦ ἐπισκόπου, κατὰ τὴν τελετὴ τοῦ βαπτίσματος παρευρίσκετο ἐνδεχομένως καὶ ὁ ἐπίσκοπος. Ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου, κειμένου συνήθως ἐντὸς τῆς ἀψίδας, τῆς εὐρισκομένης ἀνατολικὰ τοῦ φωτιστηρίου. Οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὸ βάπτισμα ἰσταντο ἐνώπιον τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὅποιος ὑπέβαλλε σὲ αὐτοὺς διάφορες ἐρωτήσεις προκειμένου νὰ διαπιστώσῃ, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἥσαν κάτοχοι τῶν βασικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὅριμοι γιὰ τὸ βάπτισμα. Κατόπιν οἱ ὑποψήφιοι ἀπήγγελαν πρὸ τοῦ ἐπισκόπου τὸ σύμβολον τῆς πίστεως³⁰ καὶ ἀκολούθως κατήρχοντο στὴν κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος.

η) Ἀμέσως μετὰ ἐλάμβανε χώραν ἡ τελετὴ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, πραγματοποιούμενη διὰ τριπλῆς καταδύσεως καὶ ἀναδύσεως τῶν βαπτιζομένων στὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας. Τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἐνῷ οἱ διάκονοι ἐβοήθουν καὶ συνεπαρίσταντο.

θ) Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐλάμβανε χώραν ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ Χρίσματος. Ἀρχικὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν νεοφύτων ἐπέθετε τὴν

29. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι οἱ ποδιὲς τῶν παραθύρων τοῦ βαπτιστηρίου κατὰ τὴν παλαιοχρ. ἐποχὴ ἥσαν ἀρκούντως ὑψηλὰ τοποθετημένες, ὥστε νὰ εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατον νὰ παρακολουθοῦν ἄνθρωποι, ἐκτὸς τοῦ βαπτιστηρίου ἰστάμενοι, τὰ ἐντὸς αὐτοῦ τελούμενα.

30. Διετυπώθη ἡ θεωρία, ὅτι ἐκ τῶν ἀρχικῶν βαπτιστηρίων συμβόλων τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν, προέκυψεν ἀργότερα τὸ ἐπίσημον σύμβολον τῆς πίστεως, γενόμενον ἀποδεκτὸν δι' ὀλόκληρον τὸ πλήρωμα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας (Σύμβολον Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως).

χεῖρά του ό ἐπίσκοπος ή ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀνεγίνωσκε ἡ ἀπήγγελλε σχετικὴν εὐχῆν. Ἀργότερα τὸ Χρῖσμά ἐτελεῖτο διὰ χρίσεως μὲν Ἀγιον Ἐλαιον (Μῦρον), διάφορον τοῦ ἡγιασμένου ἐλαίου, τοῦ χρησμοποιουμένου κατὰ τὴν προβαπτισματικὴν χρίση.

ι) Μετὰ τὸ Χρῖσμα ἐνεδύοντο οἱ νεόφυτοι ποδήρεις, λευκοὺς χιτῶνες καὶ φέροντες ἀναμμένες, λευκὲς λαμπάδες, περιεφέροντο τρεῖς φορὲς περὶ τὴν κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος. Στὴν συνέχεια μετέβαιναν ὄμαδικῶς στὸν παρακείμενον τοῦ βαπτιστηρίου κυρίως ναόν, ὅπου ἐτελεῖτο ἡ Θεία Λειτουργία.

ια) Οἱ νεοφάντιστοι ἡδύναντο νὰ παρακολουθήσουν γιὰ πρώτη φορὰ τὴν Θείαν Λειτουργίαν μέχρι τέλους καὶ ἐκοινωνοῦσαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

ιβ) Κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἑβδομάδα οἱ νεόφυτοι δὲν ἐπετρέπετο νὰ πλυθοῦν. Ὁκτὼ ἡμέρες μετὰ τὸ βάπτισμα προστίχοντο στὸ βαπτιστήριο, ὅπου ἐλάμβανε χώραν ἡ Ἀκολουθία τῆς Ἀπολούσεως.

IV. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

Μεγάλος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν μέχρι σήμερα ἀποκαλυφθέντων μνημείων στὴν πόλη τῆς Ἐφέσου καὶ στὴν γύρω ἀπὸ αὐτὴν περιοχήν. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ἴκανὸς ἀριθμὸς χριστιανικῶν μνημείων, προερχομένων κυρίως ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πρωτοβυζαντινὴν καὶ τὴν κυρίως βυζαντινὴν περίοδο. Τὰ σπουδαιότερα ἔξι αὐτῶν εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Βασιλικὴ Παναγίας.

Ἐντὸς τοῦ ὠχυρωμένου τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Ἐφέσου, ΒΔ τοῦ μεγάλου θεάτρου, βόρεια τῆς Ἀρκαδιανῆς ὁδοῦ καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν λιμένα, ἔκειτο κατὰ τὰ προχριστιανικὰ χρόνια τὸ Ὁλυμπιεῖον. Στὸ κέντρο αὐτοῦ ὑψώνετο ὁ περικαλλῆς ναὸς τοῦ Ὁλυμπίου Διὸς καὶ πέριξ αὐτοῦ εὐρύχωρος χῶρος. Στὴν νοτία πλευρὰ τῆς αὐλῆς τοῦ Ὁλυμπιείου ἔκειτο μεγάλων διαστάσεων στοά, δύνομαζομένη ὑπὸ τῶν ἀνασκαφέων αὐτῆς «Μουσεῖον» (διαστ. 260X30 μ. περίπου). Ἡ στοὰ αὐτὴ ἔπαθε σημαντικὲς ἀλλοιώσεις ἀπὸ πυρκαϊὰ κατὰ τὸ ἔτος 263 μ.Χ., πιθανῶς κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων ἐναντίον τῆς Ἐφέσου. Ἐκτὸτε τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸς δὲν ἔχρησιμοποιεῖτο, μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ὅπότε ἀνεστηλώθη καὶ μετεσκευάσθη σὲ χριστιανικὸν ναόν, τιμώμενον στὸ δύνομα τῆς Παναγίας.

Εἰδικώτερα, τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ διεμορφώθη ὡς ἔξῆς: τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ κτιρίου μετεσκευάσθη σὲ μίαν μεγάλην, τρίκλιτον παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ. Τὸ κυρίως σῶμα αὐτῆς ἐμφανίζει ὁρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ ἔχωρᾶντο μὲ δύο κιονοστοιχίες σὲ τρία κλίτη. Ό ουρίως ἄξονας τοῦ οἰκοδομήματος βαίνει ἀπὸ Δ πρὸς Α. Τὸ μεσαῖον κλίτος εἶναι εὐρύτερον τῶν πλαγίων καὶ περατοῦται σὲ μίαν μεγάλην, ήμικυκλικὴν ἀψίδα πρὸς Α, ἡ ὅποια ἐγγράφεται ἐντὸς ὁρθογωνίου, σύμφωνα μὲ συριακὰ πρότυπα. Ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδας τοῦ Ιεροῦ Βήματος κείνται δύο αὐτοτελῆ, τετραγώνου κατόψεως προσκτίσματα, ἐν εἴδει Παστοφορίων. Δυτικὰ τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἔκειτο ὁρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας.

Τὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος διεμορφώθη σὲ τρίστωρο αἴθριο. Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία ήμικυκλικὴ ἀψίδα. Τὸ μαρμάρινο ύπερόθυρο τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ μνημείου φέρει πλούσιο ἀνάγλυφο διάκοσμο καὶ ἐφ' ἐνὸς στίχου τὴν ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, ἡ ὅποια σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἔξῆς:

«+ Ἐστη ἡ σύνταξις τοῦ περιθύρου ἐπὶ Ιωάννου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου +».

Ο μνημονεύομενος Ιωάννης Ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου, εἶναι ἐκεῖνος, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὅποιου μετεσκευάσθη ἡ ἐπεσκευάσθη τὸ οἰκοδόμημα, ὅτε καὶ ἔχαράχθη ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφή.

Στὸ μέσον περίπου τῆς βιορείας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου ἀνηγέρθη τὸ βαπτιστήριο. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν «ἔξωτερον» ἡ «προαύλιον οἴκον τοῦ βαπτίσματος», τὸν «ἔσωτερον οἴκον τοῦ βαπτίσματος» ἡ «φωτιστήριον» καὶ τὸ χρισμάτιον. Τὸ φωτιστήριον ἀποτελεῖται ἀποκεντρικὸ πυρῆνα ὀκταγωνικῆς κατόψεως, φέροντος τρούλλον καὶ ἀπὸ ὁρθογωνίου κατόψεως περίδρομον. Στὶς τέσσερεις ἔσωτεροικὲς γωνίες τοῦ ὀκταγωνικοῦ πυρῆνα τοῦ φωτιστηρίου ἀνοίγονται ἴσαριθμες κόγκες, ὥστε νά σχηματίζεται εἴδος τετρακόγχου.

Στὸ κέντρον τοῦ φωτιστηρίου ἔκειτο ἡ κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος. Αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ κυλινδρικοῦ σχήματος πυρῆνα (ἐσωτ. διαμέτρου 2,20, σωζόμενο βάθος 1,10, ἀρχικὸ βάθος 1,50 μ. περίπου). Στὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴν δυτικὴ πλευρὰ τῆς κολυμβήθρας ὑπάρχει ἀνὰ μία κλίμακα, φέρουσα βαθμῖδες χρησιμεύουσες γιὰ τὴν κάθοδο καὶ ἄνοδο τῶν βαπτιζομένων.

Στὴν ΒΔ ἔσωτεροικὴ γωνία τοῦ φωτιστηρίου ὑπάρχει δεύτερη κολυμβήθρα, χρησιμεύουσα εἴτε γιὰ τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων, εἴτε γιὰ τὴν διαφύλαξη τοῦ ἐλαίου, τοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα χρησιμοποιούμενου, εἴτε τέλος γιὰ τὴν ἀπόλουση τῶν νεοφύτων.

Στὴν βασιλικὴ τῆς Παναγίας τῆς Ἐφέσου συνῆλθε τὸ ἔτος 431

μ.Χ. ή Γ' Οίκουμενική Σύνοδος, γι' αὐτὸ καὶ καλεῖται «βασιλικὴ τῆς Γ' Οίκουμενικῆς Συνόδου».

Κατὰ τὸν 7ον αἰ. μ.Χ. τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς ἀρχικῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς μετετράπη σὲ τρίκλιτη βασιλικὴ μετὰ τρούλου, στηριζομένου ἐπὶ ἴσχυρῶν πεσσῶν. Τέλος κατὰ τὸν 10ον αἰ. μ.Χ. κατεσκευάσθη καὶ ἑτέρα τρίκλιτη βασιλικὴ μετὰ τρούλου, κειμένη μεταξὺ τῆς ἀψίδας τῆς παλαιᾶς, τρίκλιτης, ἔυλόστεγης βασιλικῆς καὶ τῆς ἀψίδας τῆς προηγουμένης βασιλικῆς μετὰ τρούλου³¹.

2. Επισκοπεῖον.

Απὸ τοῦ ἔτους 1990 ἀνασκάπτεται τὸ ἀνατολικὰ τῆς βασιλικῆς τῆς Παναγίας κείμενο Ἐπισκοπεῖον³². Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ εἶναι σύγχρονο πρὸς τὴν α' φάση τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας (μέσα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.).

Τὸ Ἐπισκοπεῖον, ἦτοι ἡ κατοικία τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, περιλαμβάνει ἔνα μεγάλο περιστύλιο, γύρω ἀπὸ τὸ ὄποιον ἀνηγέρθησαν οἱ διάφοροι αὐτοῦ χῶροι, ἦτοι δωμάτια, αἴθουσες ὑποδοχῆς, βοηθητικὰ διαμερίσματα κ.λπ. Στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ἔνα Λουτρὸ καὶ μία Βεσπασιανὴ (ἀποχωρητήριο). Τὸ Caldarium τοῦ Λουτροῦ αὐτοῦ εἶχε ὑπόκαυστο, ἐνῷ τὸ Frigidarium ἔφερε δροθομαρμάρωση. Τὸ Λουτρὸ (Θέρμα) συνεδέετο ἀρχικὰ μὲ τὸ Ἐπισκοπεῖον διὰ μίας εἰσόδου, ἡ ὧδη ὅμως ἐντοιχίσθηκε ἀργότερα³³.

Τὸ Ἐπισκοπεῖον ὑπέστη σοβαρὲς ζημίες κατὰ τὸ ἔτος 654/655 μ.Χ., ἐξ αἰτίας τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ στὴν συνέχεια ἐγκατελείφθη. Οἱ ἐπίσκοποι μετώκισε στὴν περιοχὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (ὕψωμα Ayasoluk). Τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ἐπισκοπείου τῆς Παναγίας κατέρρευσε καὶ στὴν συνέχεια ἐπεχώσθη³⁴.

31. Σημειωτέον, ὅτι οἱ γνῶμες μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν τῆς βασιλικῆς τῆς Παναγίας διίστανται: τόσον ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ μνημείου, δοσον καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ τὴν χρησιμότητα ὡρισμένων τμημάτων αὐτοῦ. Ἐνταῦθα παρατίθενται οἱ νεώτερες ἀπόψεις τῶν ἐρευνητῶν τῆς βασιλικῆς.

32. Συνηθίζετο, κατὰ τὴν παλαιοχρ. ἐποχὴν καὶ τὸν βυζαντινὸν χρόνον, νὰ ἀνεγέρται πλησίον χριστιανικῶν βασιλικῶν οἰκία, προοριζομένη ὡς κατοικία τοῦ ἐπισκόπου καὶ οἰκία γιὰ τὸν πρεσβύτερο, καλουμένη Πρεσβυτέριον. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν παλαιοχρ. ίδια ἐποχήν, οἱ χριστιανικὲς βασιλικὲς ἀπετέλουν τὸ κέντρο τῆς ζωῆς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

33. G. Wiplinger, *Ephesos (1995)*, σ. 156, πίν. 208.

34. P. Scherrer, *Ephesos (1995)*, σ. 184-185.

3. Βυζαντινὸν ἀνάκτορον.

Ἀνατολικὰ τοῦ Ἐπισκοπείου τῆς Ἐφέσου καὶ σὲ ἀπόσταση 70 μ. περίπου ἀπὸ αὐτό, κεῖνται τὰ ἐρείπια ἐκτεταμένου οἰκοδομήματος, τὸ δόποιο ἀρχικὰ ἔθεωρηθη ὡς Λουτρό, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ βυζαντινὸν ἀνάκτορο.

Στὴν θέση αὐτὴ κεῖνται ἐπίσης λεύψανα Λουτροῦ, τὰ ὅποια ὅμως ἀνήκουν σὲ οἰκοδόμημα Θεομῶν τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., τῶν ὅποιων ὁ προσανατολισμὸς ἀκολουθεῖ ἐκεῖνον τῆς ἀρχαίας «πομπικῆς ὁδοῦ», ἡ ὅποια ἔκειτο πλησίον αὐτῶν. Αὐτὲς οἱ Θέρμες περιελήφθησαν ἀργότερα σὲ ἕνα ἄλλο οἰκοδόμημα, τὸ ὅποιο εἶχε διαφορετικὸ προσανατολισμὸ καὶ ποὺ ἐμφανίζει τὴν ἔξης διάταξη: διὰ μέσου μίας αἱθουσας μήκους 45.00 μ., ἡ ὅποια ἔφερε δύο ἀψίδες, ἥρχετο κανεὶς σὲ μία ἄλλην τετράκογχο αἱθουσα, ἐμβαδοῦ 260 μ², ἡ ὅποια ἀνατολικὰ ὀδηγεῖ σὲ μίαν ἑτέραν μικρὰν αἱθουσα μὲ ἀψίδα. Νότια αὐτῆς εἶναι προσκεκολλημένο ἔνα παρεκκλήσιο.

Πρόκειται γιὰ δημόσιο οἰκοδόμημα καὶ ἐρμηνεύθη ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς του, ὡς τὸ ἀνάκτορο τοῦ Proconsuls τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητας ἢ τοῦ βυζαντινοῦ Στρατηγοῦ, τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μετὰ τὸ ἔτος 610 μ.Χ. ἴδρυθέντος θέματος, τὸ ὅποιον ἔφερε τὴν ὀνομασίαν «Θρακέσιον».

Ἐὰν θεωρηθῇ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνωτέρῳ οἰκοδομήματος ὡς ἀνακτόρου δρθῆ, τότε παρατηρεῖται ὅτι στὴν πόλη τῆς Ἐφέσου, ὅπως καὶ ἄλλαχοῦ, ἔκειντο τὸ ἔνα δίπλα στὸ ἄλλο, τὸ πολιτικὸ καὶ τὸ θρησκευτικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς³⁵.

4. Βασιλικὴ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

ΒΑ τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Ἐφέσου καὶ σὲ ἀπόσταση δύο χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτήν, ΒΑ τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ σὲ ἀπόσταση 300 μ. περίπου ἀπὸ αὐτό, ἐπὶ τοῦ νοτίου τμήματος ὑψώματος, κειμένου βορείως τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ Selçuk, πρώην Ayasoluk, κεῖνται τὰ λεύψανα τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου³⁶.

35. P. Scherzer, *Ephesos (1995)*, σ. 188-189, πίν. I. Σημειωτέον ὅτι στὴν πόλη τῆς Ρόδου τῶν χρόνων τῆς Ἰπποτοκρατίας (1309-1522 μ.Χ.), ἔκειντο ἐπίσης τὸ ἔνα δίπλα στὸ ἄλλο, τὸ θρησκευτικὸ καὶ τὸ πολιτικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς, λαμβανομένου ὑπ' ὅψη, ὅτι ἐντὸς τοῦ ὠχυρωμένου τμήματος τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως, τοῦ καλουμένου «Κολλάκκιου», ἔκειτο τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου καὶ νότια αὐτοῦ ὁ καθεδρικὸς ναὸς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ ἐνταῦθα συνεχίζεται παλαιότερη παράδοση.

36. Γ. Σωτηρίου, Ἀρχαιολογία, σ. 361-364, εἰκ. 227 (κάτοψη).

Τὸ μνημεῖο ἀνεκάλυψε τὸ ἔτος 1921-1922 μ.Χ. ὁ Καθηγητὴς Γεωργιος Ἄγγ. Σωτηρίου καὶ ἀνέσκαψε αὐτὸν ἐν μέρει³⁷. Τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐσυνέχισαν αὐστριακοὶ ἀρχαιολόγοι κατὰ τὰ ἔτη 1927-1931³⁸. Ἡ ἔρευνα ὠλοκληρώθη καὶ τιμῆματα τοῦ μνημείου ἐστεργεώθησαν ἡ ἀνεστήλωθησαν³⁹.

Σύμφωνα μὲν ἀρχαία παράδοση τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., στὴν θέση αὐτὴ ἔκειτο ὁ τάφος τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὁ δόποιος ἐπέρασε τὸ τελευταῖο διάστημα τῆς ζωῆς του στὴν Έφεσο καὶ σὲ βαθὺ γῆρας ἀπέθανε ἐκεῖ καὶ ἐτάφη⁴⁰.

Ἡδη κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. κατεσκευάσθη ἄνωθεν ὑπογείων δωματίων, φερομένων ὡς τοῦ τόπου τῆς ταφῆς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τετραγώνου κατόψεως οἰκοδόμημα, «μνῆμη» καλούμενον (διαστ. 18.00 X 18.00 μ.). Τοῦτο ἔφερε ἴσχυροὺς πεσσούς στὶς γωνίες καὶ πρὸ αὐτῶν ὑπῆρχαν τοποθετημένοι κίονες. Πεσσοὶ καὶ κίονες ἐστήριξαν τὴν σταυροθολιακὴν στέγη τοῦ κτιρίου⁴¹.

Περὶ τὸ ἔτος 400 μ.Χ. ἀνηγέρθη στὸν ἴδιον χῶρον μία παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ σὲ σχῆμα ἐλευθέρου σταυροῦ⁴². Ἡ νοτία, δυτικὴ καὶ βιορεία κεραία τοῦ σταυροῦ ἦσαν τρίκλιτες, ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ ἦτο πεντάκλιτη. Δυτικὰ τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἔκειτο ὁρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας καὶ πρὸ αὐτοῦ αἴθριο.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' (527 - 565 μ.Χ.) ἀνηγέρθη στὴν ἴδια θέση ἑτέρα βασιλική, μήκους 130.00 μ. καὶ πλάτους 65.00 μ., σὲ σχῆμα ἐλευθέρου σταυροῦ⁴³. Τὸ σταυροειδὲς μεσαῖο

37. Γ. Σωτηρίου, «Ἀνασκαφαὶ τοῦ ἐν Ἔφεσῳ ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου», Α.Δ. 1929, σ. 89-228.

38. Πρόκειται γὰρ τούς: J. Keil, F. Miltner, καὶ H. Hörmann. Πρβλ. J. Keil, «Ausgrabungen in Ephesos», *JÖAI* 1928, σ. 65-67 καὶ 1930, σ. 62-70.

39. Τὸ δυτικὰ τοῦ νάρθηκα τοῦ ναοῦ κείμενον εὑρύχωρον αἰθριον, ἀνεσκάφη καὶ ἀρχισε ἡ ἀναστήλωση του, ἡ δόπισα ἔχει προχωρήσει ἀρκετά.

40. Προκόπιος Καισαρεὺς, (ἐκδοση Βόννης, σ. 310): «Χῶρόν τινα πρὸ τῆς Ἐφεσίων πόλεως ἐν ὁρθῷ κείμενον ἔννέβαινεν εἶναι... ἐνταῦθα νεῶν οἱ ἐπιχώριοι ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ἰωάννη τῷ Ἀποστόλῳ ἀνέθηκαν... τοῦτον Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς, βραχὺν τε ὅντα καὶ καταπεπονήκτα τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καθελὼν ἐς τὸ ἔδαφος, ἐς ποσόνδε μεθηρμόσατο μεγέθους καὶ κάλλους, ὥστε ἔννελόντι εἰπεῖν ἐμφερέστατος καὶ παντάπασιν ἐνάμιλλος τῷ ἱερῷ ἐστιν, διπερ ἐν πόλει τῇ βασιλείᾳ τοῖς Ἀποστόλοις ἀνέθηκεν πᾶσιν». Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ἀρχαιολογία, σ. 362.

41. W. Wiplinger, *Ephesus* (1995), σ. 50-51, πλν. 63-65.

42. R. Scherzer, *Ephesus* (1995), σ. 192-196.

43. Μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ, σὲ σχῆμα σταυροῦ ἀνεσκάφη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη στὴν πόλη τῆς Ρόδου καὶ στὴν συμβολὴ τῶν ὁδῶν Χειμάρρας καὶ Π. Μελᾶ. Ἡ βασιλικὴ αὐτὴ ἐμφανίζει τουλάχιστον δύο οἰκοδομικές περιόδους καὶ

κλίτος τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ἐκαλύπτετο μὲ ἔξι κτιστούς, ἡμισφαιρικοὺς τρούλους, φερομένους ἐπὶ ισχυρῶν πεσσῶν καὶ κιόνων. Ὁ κεντρικὸς τρούλος ἦτο χαμηλότερος τῶν ἄλλων καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸν ἔκειτο ὁ τάφος τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Δυτικὰ τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἔκειτο δρυθογωνίου κατόψεως εὐρύχωρος νάρθηκας καὶ πρὸ αὐτοῦ μεγάλων διαστάσεων τετράστιο αἴθριο (διαστ. 47.00 X 34.00 μ.).

Βαπτιστήριον.

Βόρεια τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ ναοῦ ἦτο προσηρημένο τὸ Βαπτιστήριον. Τοῦτο ἀπετέλει ἴδιαίτερο πρόσκτισμα καὶ περιελάμβανε τρεῖς ἐπὶ μέρους χώρους, ἥτοι:

α) Προαύλιος ἢ ἐξώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος.

Ἡ πρὸς Βορρᾶν προέκταση τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκα τῆς βασιλικῆς, ἀπετέλει τὴν δυτικὴν πλευρὰ τοῦ προαυλίου ἢ ἐξωτέρου οἴκου τοῦ βαπτίσματος.

Πρόκειται γιὰ δρυθογωνίου κατόψεως χώρον, ὁ ὅποιος ἐκαλύπτετο μὲ ἡμικυλινδρικὴ δοροφή. Ὁ κυρίως ἄξονας τοῦ χώρου αὐτοῦ βαίνει ἀπὸ Ν πρὸς Β. Ἡ βορεία αὐτοῦ πλευρὰ περιεπιτάσσεται σὲ μίαν ἡμικυλικὴν ἀψίδα, ἡ ὅποια ἐγγράφεται ἐντὸς δρυθογωνίου.

β) Ἐσώτερος οἶκος τοῦ βαπτίσματος ἢ φωτιστήριον.

Τὸ φωτιστήριον κεῖται ἀνατολικὰ τοῦ προαυλίου οἴκου τοῦ βαπτίσματος. Τοῦτο ἐμφανίζει ὀκταγωνικῆς κατόψεως πυρηνα⁴⁴, ὁ ὅποιος ἐγγράφεται ἐντὸς τετραγώνου. Τὸ φωτιστήριον ἐκαλύπτετο μὲ κτιστόν, ἡμισφαιρικὸν τρούλον. Οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες αὐτοῦ ἔφεραν ἐντοίχια ψηφιδωτά, τμῆματα τῶν ὅποιων ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὶς ἀνασκαφές.

παρουσιάζει πολλὲς ἀναλογίες πρὸς τὴν βασιλικὴ τοῦ ἀγ. Ἰωάννου τῆς Ἐφέσου. Πρβ. Ἡ. Κόλλιαν, Α.Δ. 24, 1969, σ. 464-467· Α.Δ. 25, 1970, σ. 527. Ἡ. Βολανάκης, *Μνημεῖα Δωδεκανήσου*, σ. 329.

44. Ὁ ἀριθμὸς ὀκτὼ ἔχει προφανῶς συμβολικὴ σημασία. Κατὰ μίαν ἀποψη συμβολίζει τὴν ὅγδοην ἡμέρα τῆς δημιουργίας, ἥτοι τὴν νέαν δημιουργίαν. Σύμφωνα μὲ ἐτέρων ἀποψη σχετίζεται πρὸς τὴν κατὰ τὴν 8ην ἡμέραν λαβούσσα χώραν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ βαπτιζόμενοι, διὰ τοῦ βαπτίσματος μετέχουν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὡς γνωστόν, ἡ συμβολικὴ σημασία τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἀρχαιοτάτη, ἀπαντᾶ δὲ ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν Πυθαγορείων.

Στὸ κέντρο τοῦ φωτιστηρίου ἔκειτο ἡ κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος, ἀποτελουμένη ἀπὸ κυλινδρικοῦ σχῆματος πυρηνα (διαμέτρου 1,20 μ., σωζόμενον βάθος 0,78 μ., ἀρχικὸ βάθος 1,30/1,50 μ. περίπου). Στὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς κολυμβήθρας κεῖται ἀνὰ μία κτιστὴ κλίμακα. Οἱ δύο αὐτὲς κλίμακες ἔχονται γιὰ τὴν κάθοδο καὶ τὴν ἀνοδὸ τῶν βαπτιζομένων στὴν κολυμβήθρα. Πέριξ τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας ἔκειντο τρεῖς μικρότερες κολυμβήθρες, χρησιμεύουσες εἴτε γιὰ τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων, εἴτε γιὰ τὴν διαφύλαξη τοῦ ἀγίου ἐλαίου, τοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα χρησιμοποιουμένου, εἴτε τέλος γιὰ τὴν ἀπόλουση τῶν νεοφατίστων.

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ φωτιστηρίου καὶ στὸ μέσον αὐτῆς ἀνοίγεται μία θύρα, φέρουσα μαρμάρινο περιθύρωμα, στὸ ἀνώφλιο τοῦ ὅποιου ὑπάρχει ἐγχάρακτη ἐπιγραφή, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν στίχων, ἥτοι:

«+ Ἐστη ἡ σύνταξις τῶν περιθύρων καὶ ἐκτίσθη ἡ πᾶσα πρόσωψις τοῦ σηκοήτου, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου, οἰκονομοῦντος Ἰωάννου, τοῦ ἐλαχίστου διακόνου +».

Παρόμοια ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰωάννην, ὑπάρχει, ὡς ἥδη προανεφέρθη καὶ στὸ βαπτιστηρίον τῆς βασιλικῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἐφέσου.

γ) Χρισμάριον.

Ἀνατολικὰ τοῦ φωτιστηρίου εἶναι προσκεκόλλημένο τὸ Χρισμάριον. Τοῦτο ἐμφανίζει δρθιογωνίου σχῆματος κάτοψη καὶ ἐκαλύπτετο μὲ κτιστὴ, ἡμικυλινδρικὴ δροφή. Ὁ κυρίως ἄξονας τοῦ Χρισμαρίου βαίνει ἀπὸ Ν πρὸς Β. Ἡ βιοεία αὐτοῦ πλευρὰ περατοῦται σὲ μίαν ἡμικυλικὴν ἀψίδα, ἡ ὅποια ἐγγράφεται ἐντὸς δρθιογωνίου.

Προβλήματα προκύπτουν, ὡς πρὸς τὴν χρονολόγηση τοῦ βαπτιστηρίου. Φαίνεται νὰ εἶναι ἀρχαιότερο τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διόπτε πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. Ἡ ὅλη ὅμως αὐτοῦ μορφὴ καὶ διάταξη, μπορεῖ κάλλιστα νὰ τὸ κατατάξῃ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βος αἰ. μ.Χ.). Βέβαια δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι μὲν παλαιότερο, ὅμως ἀνεκαινίσθη ως κατὰ τὸν 6ον αἰ. μ.Χ.

5. Ἀνατολικὸν Γυμνάσιον, κοιμητηριακὴ βασιλικὴ.

Ἀμέσως βόρεια τῆς Πύλης τῆς Μαγνησίας κεῖται ἕνα ἐκτεταμένο οἰκοδομικὸ συγκρότημα Θεομῶν-Γυμνασίου, μὲ συνολικὴ ἔκταση 130.00 X 107.00 μ. περίπου. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

Μεταξύ Θεομῶν-Γυμνασίου καὶ Πύλης Μαγνησίας ἀνηγέρθη στὰ τέλη τοῦ 4ου ἀρχεῖς 5ου αἰ. μ.Χ. ἔνας χριστιανικὸς ναός, ὁ ὅποιος ἦτο κοιμητηριακός⁴⁵, δύπας συνάγεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξῆη μεγάλου ἀριθμοῦ τάφων πέριξ αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' (527-565 μ.Χ.) ἀνηγέρθη στὴν ἵδια θέση μία τρίκλιτη βασιλικὴ (διαστ. 35.00 X 17.00 μ.)⁴⁶. Τὸ κυρίως σῶμα τῆς βασιλικῆς ἐμφανίζει ὀρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ χωρίζεται μὲ δύο κιονοστοιχίες σὲ τρία κλίτη. Τὸ μεσαῖον κλίτος περατούται σὲ μίαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα πρὸς Α, ἡ ὅποια ἐγγράφεται ἐντὸς ὀρθογωνίου, σύμφωνα μὲ συριακὰ πρότυπα.

Δυτικὰ τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἔκειτο ὀρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας. Τὰ δάπεδα τῆς βασιλικῆς ἐκαλύπτοντο μὲ ψηφιδωτά. Ἡ βασιλικὴ κατεστράφη πιθανῶς ἀπὸ πυρκαϊά, κατὰ τὸ α' τρίτο τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἔκποτε ἐγκατελείφθη.

6. Ἀρτεμίσιον, χριστιανικὸς ναός, Παναγίας (;

Ἐναὶ ἀπὸ τὰ λαμπρότερα οἰκοδομήματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἦτο, ὡς γνωστόν, τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου. Μετὰ ὅμως τὴν διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ φυσικὸ ἦτο νὰ παρακμάσῃ.

Τὸ ἔτος 1965 ἐσυνεχίσθησαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὸ Ἀρτεμίσιον ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος καὶ συνεχίζονται μέχρι σήμερο⁴⁷. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἱ ἔρευνες διευθύνονται ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου, ἀρχιτέκτονος καὶ φίλου κ. Anton Bammer.

Τὸ ἔτος 263 μ.Χ. ἐλεηλατήθη τὸ Ἀρτεμίσιον ὑπὸ τῶν Γότθων. Ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ καταστροφὴ ὅμως ἔλαβεν χώραν μετὰ τὸ 400 μ.Χ., ὅταν ἀπηγορεύθη ἡ ἀρχαία, ἐθνικὴ λατρεία. Ὁ βωμὸς καὶ ἡ περιβάλλουσα τὸν ναὸν στοὰ ἀπεμακρύνθησαν προφανῶς, ἐπωλήθησαν ἡ μετεφέρθησαν τὰ ύλικὰ στὸν χῶρον τῆς βασιλικῆς τοῦ ἄγιου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκεῖ ὡς οἰκοδομικὰ ύλικά.

Στὸ Ἀρτεμίσιον κατεσκευάσθη τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. μία χριστιανικὴ

45. Μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη παλαιοχρ. κοιμητηριακὴ βασιλικὴ ἀνεσκάφη στὴν Ἀρχαία Κόρινθο καὶ στὴν θέση «Μπένη» (Κόρινθος, βασιλικὴ Ε). Είναι δέξιοστη μείωτο, ὅπι τόσον οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, δσον καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀπηγόρευον τὴν ταφὴν ἐντὸς τῶν καταφημένων περιοχῶν. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν περίοδο ἀπαντᾶ ἡ συνήθεια τῆς ταφῆς νεκρῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ναῶν, γιὰ ὅλλους λόγους (θρησκευτικούς).

46. P. Scherzer, *Ephesos* (1995), σ. 72-73, πάν. I.

47. P. Scherzer, *Ephesos* (1995), σ. 46-59.

έκκλησία⁴⁸. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρόνους στὶς μακρές, ἐσωτερικὲς πλευρὲς τοῦ σηκοῦ τοῦ Ἀρτεμίσιου πεσσοί, οἱ δόποιοι προφανῶς ἔχοησίμευαν, γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν δροφὴ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Ἀνευρέθησαν λείψανα τῶν πεσσῶν αὐτῶν. "Ομως δὲν ἀνευρέθη ἀψίδα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ.

Οἱ πεσσοὶ εἶχαν μέγεθος 4,40 X 3.00 μ., ἐνῶ οἱ ἀνατολικοί, γωνιακοὶ πεσσοὶ ἦσαν ὀκόμη μεγαλύτεροι. Σὲ ἑκάστη μακρὰ πλευρὰ ἔκειντο ὀκτὼ πεσσοί, ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἀπόσταση ἦτο 15.00 μ. Συνεπῶς ὁ ναὸς αὐτὸς θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔνας ἀπὸ τὸν μεγαλύτερούς χριστιανικὸν ναὸν τῆς Έφέσου. Μέχρι τώρα ἀνευρέθη μόνον ἕνα κιονόκρανο, προωριζόμενο γιὰ ἔναν κίονα (διαμ. 0,53 μ.).

Δὲν εἶναι γνωστόν, σὲ ποῖον Ἄγιον ἦτο ἀφιερωμένος ὁ χριστιανικὸς αὐτὸς ναὸς, ὁ ἐπὶ τοῦ Ἀρτεμίσιου κείμενος. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ Ἀρτεμίσιον ἦτο ἀφιερωμένο πλέον τῶν χιλίων ἑτῶν στὴν λατρεία τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν βασίμως, ὅτι ὁ χριστιανικὸς ναὸς τοῦ Ἀρτεμίσιου ἦτο πιθανώτατα ἀφιερωμένος στὴν Θεοτόκον⁴⁹.

Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ λατρεία τῆς Παναγίας στὴν Έφεσο ἔχει μία μακρὰ παράδοση εἴτε στὴν μεγάλη βασιλικὴ τῆς Παναγίας, τὴν εὐρισκομένη νότια τοῦ Ὁλυμπιείου, εἴτε στὴν λεγομένη «οἰκία τῆς Παναγίας» (Maryemana Evi), ἡ δόπια φθάνει μέχρι σήμερα, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον λόγῳ τῆς μακραίωνος λατρείας τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος στὴν Έφεσο⁵⁰.

7. Βυζαντινὴ Μονὴ (;) δυτικὰ βασιλικῆς ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

ΒΔ τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ σὲ ἀπόσταση εἴκοσι μέτρα περίπου ἀπὸ αὐτήν, σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο,

48. P. Scherzer, *Ephesos (1995)*, σ. 56-57.

49. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ ἄλλα ἀρχαῖα Ἱερά, προχριστιανικῶν χρόνων. 'Ως γνωστόν, ὁ Παρθενών στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν μετεβλήθη σὲ χριστιανικὴν βασιλικὴν, ἐπ' ὀνόματι τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἵσως κατ' ἀρχὴν καὶ ἀργότερα πρὸς τιμὴν τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιωτίσσης. Διαφεύγει πολλῶν τὴν προσοχὴν διὰ τὸ Παρθενών ἔχοησίμευσε γιὰ μακρότερο χρονικὸ διάστημα ὡς ναὸς τῆς Παναγίας Παρθένου, ἀπὸ διὰ ὡς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, «Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος», Α.Δ. 1929, σ. 169-171, πλ. 2 (κάποιψη).

50. "Οοσον περισσότερον μελετᾶ ὁ ἀρευνητῆς τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία καὶ λατρεία καὶ τὸν Χριστιανισμόν, τόσον καὶ περισσότερες ἀναλογίες, ἀντιτοιχίες, θρησκειολογικὰ παράλληλα καὶ ἐπιδράσεις τῆς πρώτης ἐπὶ τοῦ δευτέρου διαπιστώνει.

ΒΑ τοῦ Τεμένους «Ισά-Μπέη» (τοῦ ἔτους 1375 μ.Χ.) καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό, ἀπεκαλύφθη ὑστερα ἀπὸ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐρευνα ἔνας χριστιανικὸς ναὸς καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν διάφορα προσκτίσματα⁵¹.

Ο ναὸς ἐμφανίζει ὁρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ ἔχωριζετο μὲ δύο κιονοστοιχίες, ἐκάστη ἀπὸ τρεῖς κίονες ἀποτελουμένη, σὲ τρία κλίτη. Οἱ κίονες φέρονται ἐπὶ βάσεων καὶ ἐστέφοντο ὑπὸ κιονοκράνων.

Τὸ μεσαῖο κλίτος εἶναι εὐρύτερο τῶν πλαγίων καὶ περατοῦται σὲ μίαν μεγάλην, ἡμικυκλικὴν ἀψίδα πρὸς Α. Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται μία εἰσοδος. Τὰ πλάγια κλίτη περατοῦται πρὸς Α σὲ εὐθεῖες πλευρές. Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου καὶ τοῦ βορείου κλίτους ἀνοίγεται ἀνὰ μία εἰσοδος. Δυτικὰ τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς ἔκειτο ὁρθογωνίου κατόψεως νάρθηκας. Στὸ μέσον τῆς νοτίας καὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ νάρθηκα ἀνοίγεται ἀνὰ μία εἰσοδος.

Στὴ νοτία καὶ στὴν βορεία πλευρὰ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν διάφοροι χῶροι. Οἱ ἀνασκαφεῖς ὑποθέτουν ὅτι πιθανῶς πρόκειται γιὰ μία βυζαντινὴ Μονὴ, κειμένη στὴν Θέση αὐτὴ καὶ ἡ ὅποια εἶναι μεταγενέστερη τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ παλαιότερη τοῦ Τεμένους τοῦ «Ισά-Μπέη»⁵², χρονολογουμένου στὸν 14ον αἰ.

8. Ἀρχαῖο Στάδιο, χριστιανικὸς ναός, βασιλική (;

Στὴν ΒΔ πλευρὰ τοῦ ὄρους Panagırdağ, NA τοῦ Γυμνασίου τοῦ Βεδίου καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό, ἐντὸς τοῦ ὠχυρωμένου τμῆματος τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου καὶ ἀνατολικὰ τοῦ Ὄλυμπείου, κεῖται τὸ ἀρχαῖο Στάδιο. Τοῦτο ἦτο ἀνέκαθεν ὁρατό, ἡ ἀρχαιολογικὴ δύμως ἐρευνα τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀρχισε μόλις τὸ ἔτος 1993. Τὸ μῆκος τοῦ Σταδίου ἀνέρχεται στὰ 180 μ. Ἡ σφενδόνη αὐτοῦ ἔχει διαστάσεις περίπου 50.00 X 40.00 μ.

51. P. Scherzer, *Ephesos* (1995), σ. 224-225, πίν. 2.

52. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1375 μ.Χ. μέχρι σήμερα τὸ Τέμενος τοῦ «Ισά-Μπέη» ἐδέσποζε τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἐνῶ δὲν ἦτο τίποτα γνωστὸ γιὰ τὴν βασιλικὴ τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ γιὰ τὴν παρακείμενη Βυζαντινὴ Μονὴ. Ὅστερα ἀπὸ τὴν διενέργεια συστηματικῶν ἐρευνῶν, ἀπεκαλύφθησαν τόσον τὰ ἐρείπια τῆς λαμπρᾶς βασιλικῆς τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Θεολόγου, δύον καὶ τῆς πλήσιον αὐτῆς κειμένης Βυζαντινῆς Μονῆς. Κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Τεμένους «Ισά-Μπέη», φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικὰ ὑλικὰ λίθοι, διπτόπλινθοι καὶ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, προερχόμενα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ μνημεῖα.

Οι σεισμοί τοῦ ἔτους 262 μ.Χ. κατέστρεψαν δλόκληρα τμῆματα τοῦ Σταδίου. Ἀκολούθως ἐπεσκευάσθη μερικῶς τοῦτο. Σεισμοί, μεταξὺ τῶν ἑτῶν 359 καὶ 366 μ.Χ., ἐπέφεραν σοβαρὲς ζημίες πιθανῶς καὶ πάλιν στὸ Στάδιο.

Κατὰ τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. ἀνηγέρθη στὸ ΒΔ τμῆμα τοῦ Σταδίου ἔνας χριστιανικὸς ναός⁵³, ἀπὸ τὸν ὥποιον μέχρι σήμερα ἔχει ἀνασκαφῇ μόνον τὸ αἱθριό. Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ μία παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ή ὁποία ἀνηγέρθη στὸν χῶρον αὐτόν. Γύρω ἀπὸ τὸν ναὸν αὐτὸν ὑπῆρχε χριστιανικὸς κοιμητήριο, τὸ ὥποιον ἦτο σὲ χρήση ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ καὶ τούλαχιστον μέχρι τὸν 12ον αἰ. μ.Χ.

9. Οἰκία τῆς Παναγίας (Maryemana Evi).

Νότια τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου καὶ σὲ ἀπόσταση 7 χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτήν, ἐπὶ τῶν δυτικῶν παρειῶν τοῦ ὑψώματος Aladağ, κεῖται ἔνα μικρὸ χριστιανικὸ ναῦδροιο, κτισμένο ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ καὶ ἀσβεστοκονίαμα. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ εἶναι ἔξωτερικὰ ἀρμολογημένοι. Μεταξὺ τῶν λίθων τῆς τοιχοποιίας παρεμβάλλονται ὄπτόπλινθοι.

Τὸ ναῦδροιο αὐτὸ ἐμφανίζει ὁρθογωνίου σχήματος κάτοψη καὶ καλύπτεται μὲ τρούλλο καὶ ἡμικυλινδρικὴ ὁροφὴ στὸ δυτικὸ αὐτοῦ τμῆμα. Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος, ἡ ὁποία εἶναι τοξωτὴ ἄνω. Τὸ ναῦδροιο αὐτὸ ὀνομάζεται «Μονὴ παρὰ τὶς τρεῖς πύλες» (Monastiri Uç Kapu). Τὸ ναῦδροιο προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν 13ον αἰ. μ.Χ. καὶ ἔχει ἀνεγέρθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου οἰκοδομήματος⁵⁴.

Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τῶν Λαζαριστῶν τῆς Σμύρνης, ἡ ὁποία ὅμως δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ 19ου αἰ. μ.Χ., τὸ ναῦδροιο αὐτὸ ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖο ἐχρησίμευε ὡς κατοικία τῆς Θεοτόκου, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ ἐπὶ γῆς βίου Αὐτῆς, ὅταν ἥλθε καὶ ἔμεινε στὴν Ἐφεσο, πλησίον τοῦ ἡγαπημένου μαθητοῦ τοῦ Κυρίου, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου⁵⁵.

“Ασχετα ἀπὸ τὸ ἐὰν πράγματι στὴν θέση αὐτὴ ἔκειτο ἡ οἰκία τῆς Θεοτόκου ἢ ὅχι, εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς ἀποτελεῖ κέντρον λατρείας τῆς Θεοτόκου, στὸ ὥποιον ἔρχονται ὡς προσκυνητὲς πιστοὶ

53. P. Scherrer, *Ephesos* (1995), σ. 168-169, πλν. 2.

54. P. Scherrer, *Ephesos* (1995), σ. 66-69, πλν. 1-2.

55. Προβλ. Ἰω. 26-27: «Ἴησούς οὖν ἵδων τὴν μητέρα καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα διν ἡγάπα, λέγει τῇ μητρὶ γύναι, ἵδε ὁ νίος σου. εἴτα λέγει τῷ μαθητῇ· ἴδου ἡ μήτηρ σου. καὶ ἀπ' ἔκεινης τῆς ὥρας ἐλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια».

τριῶν μεγάλων μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, ἥτοι: Ἐβραῖοι, Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι, ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου.

10. Κοιμητήριον τῶν ἀγίων Ἐπτὰ Παΐδων.

Ἐντὸς τοῦ ὠχυρωμένου τμήματος τῆς πόλεως τῆς Ἐφέσου, ΒΑ τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου καὶ σὲ ἀπόσταση ἑνὸς χλμ. περίπου ἀπὸ αὐτό, στὶς ΒΑ πλαγιές τοῦ ὅρους Panagirdağ, κείται τὸ Κοιμητήριον τῶν ἀγίων Ἐπτὰ Παΐδων, τῶν ἐν Ἐφέσῳ Κοιμηθέντων⁵⁶.

Σύμφωνα μὲ παλαιὰν φιλολογικὴν παράδοση, πρόκειται γιὰ τὴν θέση, ὅπου κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν διωγμῶν τῶν χριστιανῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου (249-252 μ.Χ.), ἐπτὰ νέοι χριστιανοί, κατέφυγαν σὲ ἔνα σπήλαιο, ἐντὸς τοῦ δοπίου ἐνεκλείσθησαν, κατὰ τὸ ἔτος 252 μ.Χ. Ἐκεῖ ἐκοιμήθησαν καὶ τὰ σώματά των, καθὼς καὶ τὰ ἡμάτια αὐτῶν παρέμειναν ἀδιάφθορα ἐπὶ 194 ἔτη, ὅταν κατὰ τὸ ἔτος 446 μ.Χ., ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (408-450 μ.Χ.), ἐξύπνησαν, ὡς ἀπόδειξη τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν στὴν σωματικὴ ἀνάσταση τῶν νεκρῶν.

Τὰ ὄνόματα τῶν Ἐπτὰ Παΐδων τῆς Ἐφέσου εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ Συναξάριο: α) Ἀντωνῖνος, β) Διονύσιος, γ) Ἰάμβλιχος, δ) Ἐξακουστοδιανός, ε) Κωνσταντίνος, στ) Μαξιμιανὸς καὶ ζ) Μαρτινιανός⁵⁷.

Τὸ ἀρχαιότερο σχετικὸ κείμενο προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. καὶ συνετάχθη ἀπὸ Σῦρο, πιθανῶς στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἀργότερα ὁ Γρηγόριος τῆς Τούρας τὸ μετέφρασε στὰ λατινικὰ (De gloria martyrum 1,95). Τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν ἀπάρχῃ τῆς σχετικῆς μουσουλμανικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία περιελήφθη στὴν 18 Σούρα τοῦ Κορανίου⁵⁸.

Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εὑρήματα στὸ καλούμενο «Κοιμητήριον τῶν Ἐπτὰ Παΐδων», δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ταῦτιση τοῦ χώρου αὐτοῦ μὲ ἐκεῖνο τῶν Ἐπτὰ Παΐδων τῆς Ἐφέσου. Περαιτέρω παραλλαγὲς τῆς ἴστορίας αὐτῆς ὑπάρχουν στὴν κοπτικὴ καὶ τὴν ἀρμενικὴ γλῶσσα.

Τὸ παλαιότερο τμῆμα, τοῦ δημιουργηθέντος στὴν Ἐφεσο κέντρου προσκυνητῶν, ἀποτελεῖ ἔνα νεκροταφεῖο, τὸ δποῖο χρονολογεῖται

56. P. Scherzer, *Ephesos* (1995), σ. 66-69, πίν. 1-2.

57. Ἡ μνήμη τῶν ἀγίων Ἐπτὰ Παΐδων, τῶν ἐν Ἐφέσῳ κοιμηθέντων, ἀναγράφεται στὸ σχετικὸ Συναξάριο, ὅτι τελεῖται τὴν 4ην Αὐγούστου καὶ τὴν 22αν Ὁκτωβρίου.

58. Κοράνιον, ΙΗ' 8-26. Γ. Πεντάκης, *Τερός Κοράνιο*, σ. 210-211. Σύμφωνα μὲ τὴν σχετικὴ διήγηση τοῦ Κορανίου, ΙΗ', 24: «Οἱ νέοι οὗτοι ἔμειναν εἰς τὸ ἄντρον τριμακόσια καὶ ἐννέα ἔτη». Βλ. Γ. Πεντάκης, *Τερός Κοράνιο*, σ. 211.

ἀσφαλῶς στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. καὶ τὸ ὅποιο ἦτο σὲ χρήση γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Τοῦτο κεῖται γύρω ἀπὸ μίαν βαθεῖα, ἐντὸς τοῦ ὄρους φθάνουσα φάραγγα, ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ ἕνα μικρὸ ταφικὸ κτίσμα καὶ δέκα (!) ύπόγειους χώρους, στοὺς ὅποιους κανεὶς ἔβλεπε τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων.

Ἐντὸς βραχέος χρόνου, μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ Κοιμητηρίου αὐτοῦ, ἀνηγέρθη ὑπερόπλω τῶν τάφων ἔνας χριστιανικὸς ναός, ὁ ὅποιος ἐπεκινώνει μὲ κλίμακα, κειμένην στὴν βιορεία πλευρὰ τοῦ προθαλάμου, μετὰ τῶν ὑπογείων χώρων τοῦ συγκροτήματος. Ὁ ναὸς αὐτὸς ἔφερε ἔναν κεντρικὸν χῶρον, ὁ ὅποιος ἐκαλύπτετο μὲ τρούλλο καὶ ἐκοσμεῖτο μὲ πολύχρωμα ψηφιδωτὰ δάπεδα. Τὸ Ιερὸ Βῆμα ἦτο τετραγώνου κατόψιεως, ὑπερυψωμένο τοῦ λοιποῦ χώρου τοῦ ναοῦ καὶ ἔφερε μίαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα πρὸς Α. Στὸ μέσον τοῦ Ιεροῦ Βήματος ἔκειτο ἡ Ἱερά Τράπεζα.

Δυτικὰ τοῦ ναοῦ ἔκειτο μία ταφικὴ αἱθουσα, καλυπτομένη μὲ ἡμικυλινδρικὴ ὁροφή, ἡ ὅποια ὅμως συντόμως δὲν προσέφερε ἀρκετὸν χώρον γιὰ τὶς ταφές, μὲ ἀποτέλεσμα συνεχῶς νὰ κατασκευάζωνται διαφόρων μορφῶν τάφοι εἴτε ἀνοιγόμενοι ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, εἴτε κτιζόμενοι μὲ ὀπτοπλίνθους, μέχρι τελικῶς τῆς κατασκευῆς περὶ τῶν 700 τάφων, οἱ ὅποιοι ἔχορησμοποιήθησαν περισσότερες τῆς μᾶς φορές.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν πλέον τῶν 2000 πηλίνων λύχνων, οἱ ὅποιοι χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ἀνεκαλύφθησαν καὶ λίγες σχετικὰ ταφικὲς ἐπιγραφές, οἱ ὅποιες χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., μεταξὺ δὲ αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ ἔκεινες τῶν τριῶν διακόνων.

Ὁ ναὸς ἀνηγέρθη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., σύμφωνα μὲ τὴν φιλολογικὴ παράδοση, ἡ ὅποια συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα.

Περισσότερα στοιχεῖα ἀναμένονται νὰ ἔλθουν στὸ φῶς, ἀπὸ τὴν ἥδη προγραμματισμένη περαιτέρῳ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ μνημείου.

11. Τὸ σπήλαιο καὶ ἡ φυλακὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

α) Τὸ σπήλαιο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Στὴν βιορεία πλαγιὰ τοῦ ὑψώματος Bülbüldağ, σὲ ὑψόμετρο 100 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ καλούμενο «Σεράπειον», κεῖται ἔνα οἰκοδομικὸ συγκρότημα, τὸ ὅποιο

ἀπεκαλύφθη τὸ ἔτος 1900, ὑπὸ τοῦ Ο. Benndorf⁵⁹.

Τὸ σπήλαιο⁶⁰, ἀπὸ τὸ ὅποῖο προέρχεται καὶ ἡ ὄνομασία τῆς περιοχῆς, εἶναι μία ἐν μέρει φυσικὴ καὶ ἐν μέρει τεχνητὴ αἴθουσα (διαστ. 15.00 X 2.00 μ. περίπου), ἡ ὅποια ἀπολήγει σὲ ἕνα κάπως εὐρυχωράτερο δωμάτιο. Αὐτὸ διάρχικὰ εἶχε πλακόστρωτο δάπεδο, κείμενο κατὰ 0,20 μ. ύψηλότερο απὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὑπολοίπου χώρου. Στὴν νοτίᾳ αὐτοῦ πλευρὰ εύρισκονται δύο, διαφόρου μεγέθους ἡμικυκλικὲς κόγχες, κείμενες σὲ ύψος 0,50 μ. ἀπὸ τὸ ύψος τοῦ δαπέδου. Μία τρίτη κόγχη, ἡ ὅποια φθάνει μέχρι τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου, κειμένη δεξιὰ τῆς εἰσόδου, φέρει λείψανα τοιχογραφιῶν σὲ δύο στρώματα.

Τὸ ἐπάνω (νεώτερο) στρώμα τῶν τοιχογραφιῶν, φέρει ἐπιγραφὲς μὲ κάρβουνο ἥ κιμωλία καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν 20ὸν αἰ. μ.Χ. Πολὺ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἀρχαιότερο στρώμα τοιχογραφιῶν, τὸ ὅποῖο φέρει πολυάριθμα χαράγματα, περιλαμβάνονται σύντομες δεήσεις, ὅπως π.χ. «Κύριε βοήθει τῷ δούλῳ Σου Τιμοθέῳ» καὶ ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον.

Κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρόνον ἀνηγέρθη ἔνας προθάλαμος (διαστ. 8.00 X 5.00 μ.), μετὰ τρούλλου, πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου, τὸ ὅποῖο ἀπετέλεσε τὴν πραγματικὴ αἵτια γιὰ δόλους τοὺς ἄλλους ἀνεγερθέντες στὴν θέση αὐτῆς χώρους, οἱ ὅποιοι ἔφεραν θρησκευτικὸ χαρακτῆρα καὶ ἔχοησίμεναν γιὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας.

β) Ἡ φυλακὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Ἐπὶ τοῦ ύψωματος Bülbüldağ διατηροῦνται τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὸ ὅποιο περιέβαλλε τὴν πόλη τῆς Ἐφέσου. Ἐνας πύργος τοῦ τείχους αὐτοῦ, κείμενος πλησίον τοῦ καλουμένου «Λόφου τοῦ Ἀστυάγη», κτισμένος κατὰ τὸ ἵσδοιμον σύστημα καὶ ἔχων ὁρθογωνίου σχήματος καὶ μεγάλου μεγέθους δόμους ἐξ ἀσβεστολίθων καὶ ὁρθογωνίου σχήματος εἰσόδους, τοξωτὲς ἄνω, ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦ 17ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἔξης ὡς «ἡ φυλακὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου»⁶¹.

V. ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΑΒΓΑΡΟΥ

Στὴν Ἐκθεση τῆς Βιέννης: «Ἐφεσος, 100 χρόνια αὐστριακῶν ἔρευνῶν, 1895-1995», ἐκτίθεται, ὡς ἡδη προανεφέρθη, ἐγχάρακτη ἐπὶ

59. P. Scherrer, *Ephesos* (1995), σ. 154-155, πίν. 1-2.

60. Τὰ σπήλαια, στὴν μακραίωνα λατρευτικὴ παράδοση τῶν ἀνθρώπων, ἔχουν, ὡς γνωστόν, μεγάλη σπουδαιότητα. Πρβλ. τὸ Ἰδαῖον καὶ Δικταῖον ἄνδρον στὴν Κρήτη, τὸ σπήλαιον τῆς Γεννήσεως στὴν Βηθλεέμ κ.ἄ.

61. P. Scherrer, *Ephesos* (1995), σ. 156-157, πίν. 1-2.

φαιιχρώμου μαρμάρου ἐπιγραφή, ή ὅποια ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1899 μ.Χ. στὴν βόρεια πλευρὰ τῆς Ἀρκαδιανῆς ὁδοῦ τῆς Ἐφέσου καὶ χρονολογεῖται στὸν 5ον/6ον αἰ. μ.Χ. (Kunsthistorisches Museum Wien, Antikensammlung, Inv. III, 1072).

‘Ο Ἀβγαρος ὁ Ε’, βασιλεὺς τῆς Ὀσροηνῆς, ἐπικαλούμενος Οὐχάμα, ἦτοι «Μέλαξ», κατὰ τὸν Τάκιτον, ἐβασίλευσε ἀπὸ τὸ ἔτος 4 π.Χ. ἕως τὸ 7 μ.Χ. καὶ ἀπὸ τὸ 18 ἕως τὸ 50 μ.Χ.

Κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ίστορικὸν Εὐσέβιο Παμφίλου ἡ Καισαρείας (263-339)⁶², δὲ δόποῖς εὔρε στὰ ἀρχεῖα τῆς πρωτευούσης τῆς Ἐδέσσης καὶ μετέφρασε ἐκ τῆς συριακῆς στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα τὶς δύο σχετικὲς ἐπιστολές, ὁ Ἀβγαρος προσεκάλεσε τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, γιὰ νὰ ἀκούσῃ τὴν θεία διδασκαλία Του καὶ νὰ θεραπευθῇ παρ’ Αὐτοῦ ἀπὸ τὴν νόσον ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἔπασχε. Ο Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπήντησε στὸν Ἀβγαρο, ὅτι δὲν ἡδύνατο μὲν νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ θὰ τοῦ ἔστελνε, μετὰ τὴν Ἀνάληψή του στοὺς οὐρανούς, ἐναν μαθῆτὴν Του (τὸν Θαδδαῖον ἢ Ἀδδαῖον).

Η ἀπόκρυφος Διδαχὴ τοῦ Ἀποστόλου Θαδδαίου, ἡ ὅποια ἐγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., ἀναφέρει στὸ πρῶτο μέρος της, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀπήντησε προφορικῶς στὴν πρόσκληση τοῦ Ἀβγάρου καὶ προσθέτει ὅτι ὁ αὐλικὸς Ἀνανίας ἐφιλοτέχνησε εἰκόνα τοῦ Κυρίου, τὴν ὅποια ὁ Ἀβγαρος παρέλαβε καὶ ἐφύλασσε στὰ ἀνάκτορα.

Η περὶ Ἀβγάρου Οὐχάμα ἡ Οὐκάμα παράδοση ἔχει πιθανὸν τὴν ἀφετηρία τῆς στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀβγάρου τοῦ Θ’ (179-216 μ.Χ.), ὅποτε ἐπεκράτησε ὁ Χριστιανισμὸς στὴν χώραν ἐκείνην. Μία σοβαρὰ ἔνδειξη περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀβγάρου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Ἀβγαρον περιέχει στοιχεῖα τοῦ «Διὰ τεσσάρων» Εὐαγγελίου τοῦ Τατιανοῦ.

Ο Εὐσέβιος Καισαρείας παραδίδει τὰ σχετικὰ κείμενα⁶³, τὰ ὅποια κατὰ βάση συμφωνοῦν μὲν ἐκεῖνα—τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐφέσου, ἃν καὶ παρατηροῦνται δευτερευούσης σημασίας ἀποκλίσεις, παραλλαγὲς καὶ προσθῆκες, οἱ δόποις διφεύλονται πιθανῶς στὴν ταλαιπωρία, τὴν ὅποιαν ὑπέστη τὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου, κατὰ τὴν μακραίωνα φιλολογικὴ παράδοση τοῦ ἔργου του.

62. P. Altaner, *Patrologie* (1995), σ. 217-225.

63. Εὐσέβιος Καισαρείας, «Ἐκκλησιαστικὴ Ιστορία», Α' 13, 6-10, *ΒΕ-ΠΕΣ*, τ. 19 (1959), σ. 220-221.

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐφέσου εἶναι γραμμένο σὲ μεγαλογράμματη ἑλληνικὴ γραφή, ἄνευ ἀποστάσεως τῶν λέξεων καὶ ἄνευ σημείων στίξεως καὶ περιλαμβάνει ἔνδεκα συνολικὰ στίχους. Τὸ μάρμαρο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχαράχθη ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ύποστεῖ μερικὲς ἀλλοιώσεις στὰ πλάγια, ἐνῶ στὸ κείμενο ὑπάρχουν μικρᾶς ἐκτάσεως φθορές. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἐφέσου εἶναι σχετικὰ εὐανάγνωστο καὶ σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἔξης⁶⁴:

¹ « + Αὐγαρός Οὐκάμα τοπάρχης Ἰησοῦ ἀγαθῷ σωτῆρι ἀναφανέντι ἐν πόλι Ἱεροσολύμων χέριν ἦκουστέ μοι τὰ περὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν ἰαμάτων, ὡς ἄνευ ² φαρμάκων καὶ βιωτάνων ὑπὸ σοὶ γινομένων. Τυφλοὺς ἀναβλέπειν ποιεῖς, χωλοὺς πεζούτατίν, λεπροὺς καθαρίζεις καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα καὶ δέμονας ἐκβάλλεις, ³ καὶ τοὺς ἐν μακρονοῖσίᾳ βασανιζομένους θεραπεύεις καὶ νεκροὺς ἐγίρεις. *K[αὶ]* ταῦτα πάντα ἀκούσας περὶ σοῦ, κατὰ νοῦν ἔθεμην τὸ ἔτερον τῶν δύο, ⁴ ἡ ὅτι σοὶ εἰ ὁ νί(δ)ς τοῦ Θ(εο)ῦ καὶ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα, ἡ ὅτι σοὶ εἰ ὁ Θ(εὸ)ς καὶ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα. Διὰ τοῦτο γράψας ⁵ ἐδεήθην σου σκυλῆναι πρός με καὶ τὸ πάθος, δὲ ἔχω, θεραπεῦσαι. Ἠκουστέ μοι γά[ρ], ὅτι οἱ Ἰουδέοι καταγογγύζουσίν σου καὶ βούλονται κακῶσέ σαι. Πόλις δὲ μ[οὶ] ⁶ ἐστιν μικροτάτη καὶ σεμνή, ητις ἔξαρκει ἀμφοτέροις +.

⁷ + Τὰ ἀντιγραφέντα παρὰ τοῦ Δεσπότου, διὰ Ἀνανίου Ταχυδρόμου.

⁸ +Μακάριος ὁ πιστεύσας ἐν ἐμοί, μὴ ἔωρακώς με. Γέγραπτε γὰρ περὶ ἐμοῦ: «Οἱ ἔωρακότες με μὴ πιστεύουσιν ἐν ἐμοί» καὶ «οἱ μὴ ἔωρακότες μ[ε] ⁹ πιστεύουσιν καὶ ζήσουν [τ]ε». Περὶ δὲ οὐ ἔγραφάς μοι ἐλθεῖν πρός σε, δέον ἔστι, πάντα δι' ἀ ἀπεστάλην πληρώσαντα πάντα καὶ μετὰ τὸ παθεῖν] ¹⁰ τὰ πάντα, ἀναληφθῆναι πρός τὸν ἀποστηλαντά με. Καὶ ἐπιδάν ἀναλημφθῶ, ἀποστελλῶ τινα τῶν μαθητῶν μου, ὅστις εἰλάσεται σου ¹¹ τὸ πάθος καὶ ζωήν σοι παράσχῃ καὶ τοῖς σὺν σοὶ ὕσιν καὶ τῇ πόλι τῇ σῇ, μηδένα τῶν ἔχθρῶν τῶν σῶν, ἐξ οὐ ἥντ' αὐτῆς, ἔχιν ἥσχιν ποτε +».

Ἡ ἀξία, τὴν ὃποιαν κέκτηται τὸ κείμενον αὐτὸ διὰ τὴν ἐπιστήμη εἶναι προφανῆς. Παρόμοιες ἐπιγραφές, μὲ τὸ κείμενο τῆς μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀβγάρου διεξαχθείσης – κατὰ τὴν παράδοση – ἀλληλογραφίας, φαίνεται νὰ ὑπῆρχαν ἀρκετὲς κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, κείμενες σὲ μέρη ἐμφανῆ, γιὰ νὰ ἀναγινώσκωνται ἀπὸ τοὺς διερχομένους.

64. Κατὰ τὴν μεταγραφὴ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, τίθενται ὅμως σημεῖα στίξεως.

VI. ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΦΕΣΟΝ

Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων ἐκατὸν χρόνων στὴν πόλη τῆς ἀρχαίας Ἐφέσου καὶ στὴν γύρῳ ἀπὸ αὐτὴν περιοχῇ, ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰδρύματος καὶ σὲ στενὴ συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Τούρκων συναδέλφων των, ἀπεκαλύφθησαν πολυάριθμα ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, ἀλλὰ καὶ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια μᾶς παρέχουν σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἴστορία, τὴν καθημερινὴ ζωὴ, τὴν τέχνη καὶ τὸν πολιτισμὸν γενικώτερα τῶν κατοίκων τῆς Ἐφέσου. Ὡρισμένα ἀπὸ τὰ εὑρήματα αὐτὰ κεῖνται κατὰ χώραν, ἄλλα ἔχουν μεταφερθῆ καὶ φυλάσσονται ἢ ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖον τῆς Ἐφέσου (Selçuk), ἐνῶ ἄλλα ἔχουν μεταφερθῆ καὶ φυλάσσονται ἢ ἐκτίθενται στὸ «Μουσεῖο τῆς Ἐφέσου» τῆς Βιέννης.

Ἄπο τὸ πλήθος τῶν εὑρημάτων αὐτῶν, ἵκανὸς ἀριθμὸς προερχεται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ ἐποχὴ καὶ φωτίζει τὴν ἴστορία τῆς Ἐφέσου κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς καὶ τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους. Ἀναφέρονται ἐδῶ κατ' ἐπιλογὴν καὶ τελείως ἐνδεικτικά, ὡρισμένα ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ αὐτὰ εὑρήματα τῆς Ἐφέσου, ἦτοι:

A) Ἐφεσος, ἀρχαία πόλη, Ἀρχαιολογικὸς χῶρος.

1. Ἐπιγραφὴ A, Ιωάννου καὶ Λεοντίου.

Ἡ πόλη τῆς Ἐφέσου ἦτο κτισμένη σύμφωνα μὲ τὸ λεγόμενον «Ἴπποδάμειον σύστημα»⁶⁵, ἦτοι διεσχίζετο ὑπὸ μεγάλων ὁδῶν, οἱ ὅποιες ἐτέμνοντο καθέτως μεταξὺ των. Ὑπῆρχαν πλατεῖες εὐρύχωρες καὶ εἶχαν προβλεφθῆ χῶροι γιὰ τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα. Μία ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες ὁδοὺς τῆς Ἐφέσου είναι ἡ λεγομένη «Ἀρκαδιανὴ ὁδός», ἡ ὅποια ἐνώνει τὸ Θέατρο μετὰ τοῦ λιμένος καὶ περὶ τῆς ὅποιας ἐγένετο ἥδη λόγος.

Βόρεια τῆς Ἀρκαδιανῆς ὁδοῦ καὶ κάθετα πρὸς αὐτὴν ὑπάρχει μία πάροδος, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ N. πρὸς B. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς παρόδου αὐτῆς κεῖται μία στήλη ἀπὸ φαιόχρωμο μάρμαρο, φέρουσα ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, δεκάστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὅποια σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἔξῆς:

«¹ [+ Ἐγένηντο ἡ στρῶσ[ι]ς]
[τῆς] Πλατείας ταύτης
[—]ο ἐνθεν, ἔως τοῦ εὐ-

65. Σύμφωνα μὲ τὸ «Ἴπποδάμειον σύστημα» εἶχαν κτισθῆ μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ ἔξης πόλεις τῆς ἀρχαιότητος: Μίλητος, Ἐφεσος, Πειραιεύς, Ρόδος.

κτηρίου οἴκου τοῦ Ἀρ-
⁵ χαγγέλου Γαβρι-
 ἥλ, ἐπὶ Ἰωάννου
 καὶ Λεοντίου τῶν
 λογιωτάτων
 σχολαστικῶν
¹⁰ καὶ πατέρων.

+

».

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν πλακόστρωση τῆς Πλατείας, τῆς κειμένης ΒΑ. τῆς Ἀρκαδιανῆς ὁδοῦ. Ἐπίσης μνημονεύει «Ἐύκτήριον οἶκον» τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ. Είναι ἀξιοσημείωτος ἡ τοιαύτη ἀναφορά, ἐπειδὴ ἐτέθη θέμα «Ἀγγελολατρείας» ἐνωρίτατα, μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁶⁶.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.

2. Ἐπιγραφὴ Β.

ΝΔ. τοῦ Θεάτρου τῆς Ἐφέσου καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό, ἐπὶ μεγάλου σχήματος στήλης ἀπὸ λευκόχρωμο μάρμαρο, ὑπάρχει ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφὴ, ἡ ὅποια περιλαμβάνει τέσσερεις στίχους καὶ σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἔξῆς:

«¹ Χριστια-
² νῶν βασιλέ-
³ αν κ(αὶ) πρασίνων
⁴ πολλὰ τὰ ἔτη».

Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀναφέρεται στοὺς χριστιανοὺς βασιλεῖς, ἦτοι τοὺς αὐτοκράτορες τῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ στὴν παράταξη τῶν Πρασίνων. Ἡ φράση «πολλὰ τὰ ἔτη» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν σημερινὴ φράση «Ζῆτω». Ἡ ἐπιγραφὴ προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν δον αἰ. μ.Χ.

3. Ἐπιγραφὴ Γ.

Πλησίον τῆς προηγουμένης ἐπιγραφῆς καὶ ἐπὶ μεγάλου ἐπίσης μεγέθους μαρμάρου, ὑπάρχει ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφὴ, ἡ ὅποια περιλαμβάνει τρεῖς στίχους καὶ σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«¹ Εὐσεβῶν

66. Ἡ. Βολανάκης, Ἄγιοι Θεόδωροι Ἀρχαγγέλου, σ. 46.

² βασιλέων

³ πολλὰ τὰ ἔτη + ».

Πρόκειται γιὰ συνήθεις κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ περίοδο ἐκφράσεις, πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ δόποῖοι χαρακτηρίζονται «εὐσεβεῖς», τὸ δὲ Παλάτιον «Ἴερὸν Παλάτιον».

4. Ἐπιγραφὴ Δ, βασιλικὴ Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου.

“Οπως ἡδη ἀνεφέρθη, ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀνεκτίσθη οἰξικῶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' (527-565 μ.Χ.). Τὸ Ἱερὸν Βῆμα τῆς βασιλικῆς αὐτῆς περιωρίζετο στὸ πλάτος τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ σταυροσχῆμου ναοῦ καὶ ἐχωρίζετο τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ μαρμάρινο τέμπλον.

‘Ψηφοί, κυλινδρικοί, ἀρράβδωτοι, μαρμάρινοι κίονες, στηριζόμενοι σὲ βάσεις καὶ φέροντες κιονόκρανα, ἐστήριζαν μαρμάρινο ἐπιστήλιο, κοσμούμενο μὲ πλούσιο ἀνάγλυφο διάκοσμο. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστηλίου ὑπῆρχε μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, ἡ δόποια διατηρεῖται ἐν μέρει. Τὰ διατηρούμενα τμῆματα αὐτῆς μεταγράφονται ως ἔξῆς:

«[τοὺς] ἰερεῖς αὐτῆς ἐνδύσο [σωτηρίαν καὶ οἱ ὄσιοι] αὐτῆς ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται⁶⁷. εὐλογήσω [αὐτούς...].».

B) Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἐφέσου (Selçuk).

Ἡ πλειονότητα τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων τῶν φυλασσομένων καὶ τῶν ἔκτιθεμένων στὸ Μουσεῖον τῆς Ἐφέσου, τὸ δόποιο εὑρίσκεται στὸν σημερινὸν οἰκισμὸν Selçuk (πρώην Ayasoluk) προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑλληνορρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Ὄμως καὶ τὰ εὑρήματα ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ περίοδο δὲν εἶναι λίγα καὶ κέκτηνται μεγάλη σπουδαιότητα. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἔξῆς:

1. Μαρμαρίνη παλαιοχριστιανικὴ κολυμβήθρα.

Πρόκειται γιὰ κολυμβήθρα ἐκ λευκοῦ, λεπτοκόκκου, ἀρίστης ποιότητας μαρμάρου, σὲ σχῆμα ἐλευθέρου σταυροῦ. Ἐκάστη κεραία τοῦ σταυροῦ τῆς κολυμβήθρας περατοῦται σὲ μίαν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, ὥστε ἡ κολυμβήθρα νὰ λαμβάνει σχῆμα τετράφυλλον.

Ἐπὶ τοῦ χειλούς τῆς κολυμβήθρας ὑπάρχει μεγαλογράμματη, ἐγχάρακτη ἐπιγραφή, ἡ δόποια σὲ μεταγραφὴ ἔχει ως ἀκολούθως:

«+ Ὅπερ εὐχῆς, οὗ οἶδεν ὁ Θ(εὸς)ς τὸ ὄνομα».

67. Ψαλμὸς 131, 16. Προβλ. Γ. Σωτηρίου, Ἀρχαιολογία, σ. 364.

'Η κολυμβήθρα αὐτὴ προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου ή τίς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. καὶ θὰ ἔκειτο στὸ κέντρον τοῦ φωτιστηρίου πάλαιοχριστιανικοῦ βαπτιστηρίου.

'Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μὴ ἀναφορὰ τοῦ δνόματος τοῦ χορηγοῦ τῆς κολυμβήθρας, ἀπὸ λόγους χριστιανικῆς ταπεινοφροσύνης. Τοῦτο ἀπαντᾶ καὶ σὲ ἄλλες παλαιοχριστιανικὲς ἐπιγραφὲς ἐπὶ κολυμβηθρῶν, δπως π.χ. σὲ ἐπίσης σταυρική, μαρμαρίνη κολυμβήθρα, κειμένη στὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Μεσαναγροῦ Ρόδου⁶⁸.

2. Σαρκοφάγος Ἐλπιδιανοῦ.

Στὴν αὐλὴ τοῦ Μουσείου τοῦ Selçuk, κεῖται μαρμαρίνη, παλαιοχριστιανικὴ σαρκοφάγος, κιβωτιόσχημος, φέροντα σαμαρωτὸν κάλυμμα, ἐπὶ τοῦ ὅποιου οὔπαρχει τὸ Χριστόγραμμα καὶ ἐκατέρῳ οὐρανῷ τὰ ἀποκαλυπτικὰ γράμματα «Α — Ω»⁶⁹. Κάτωθεν τοῦ Χριστογράμματος οὔπαρχει ἡ ἐπιγραφή:

«Ἄντη ἡ σορόδες Ἐλπιδιανοῦ
οίκοδόμου».

'Αναφέρεται τὸ οὔνομα τοῦ θανόντος, καθὼς καὶ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ.

Σχετικὰ μὲ τὴν χρήση τῶν σαρκοφάγων παρατηρητέα τὰ ἑξῆς: στὴν Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία συνηθίζετο κατὰ τὸν 1ον καὶ 2ον αἰ. μ.Χ. ἡ καύση τῶν νεκρῶν, ἡ τοποθέτηση τῶν λειψάνων (σποδοῦ καὶ τεμαχίων ὁστῶν, μὴ ἀπανθρακωθέντων) ἐντὸς «τεφροδόχων καλπᾶν» καὶ ὁ ἐνταφιασμός των. Τοῦτο ἐγίνετο γιὰ λόγους ὑγιεινῆς, ἔξοικονομήσεως χώρου στὰ Κοιμητήρια, θρησκευτικούς, ψυχολογικούς κ.λπ.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. παρατηρεῖται μία ἀλλαγὴ στὸ ἔθιμο τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν, ἀπὸ ἀγνωστες μέχρι σήμερα αἰτίες. 'Αντὶ τῆς καύσεως συνηθίζεται ὁ ἐνταφιασμὸς τῆς σοροῦ τοῦ θανόντος. Πλούσιες οἰκογένειες, οἱ ὄποιες εἶχαν τὴν οἰκονομικὴν ἀνεση, παρήγγελλαν σαρκοφάγους καὶ ἐνεταφίαζαν ἐντὸς αὐτῶν τοὺς νεκρούς των. Οἱ σαρκοφάγοι αὐτὲς ἀπετελοῦντο ἀπὸ λίθου — κατὰ προτίμηση μάρμαρο — καὶ ἐκοσμοῦντο μὲ ἀνάγλυφα. Τὸ εἶδος αὐτῶν τῶν σαρκοφάγων ἐγνώρισε εὐρύτατη διάδοση σὲ όλοκληρη τὴν Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία.

68. 'Α. Όρλανδος, «Παλαιοχριστιανικὰ λείψανα τῆς Ρόδου», *ABME*, τ. 6 (1948), σ. 38-39, εἰκ. 33. 'Ι. Βολανάκης, «Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς Μεσαναγροῦ Ρόδου», *AAA*, τ. XIII, τεῦχος 2 ('Αθῆναι 1982), σ. 218.

69. 'Αποκ. 1, 8: «Ἐγώ εἴμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, λέγει κύριος ὁ Θεός, ὁ ον καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ».

Κέντρα παραγωγῆς σαρκοφάγων ήσαν: ή Ρώμη, ή πόλη τῶν Ἀθηνῶν, τὸ Δοκίμειον τῆς Φρυγίας (δυτικὴ Τουρκία) κ.ἄ. Ἐπίσης ύπηρχαν σὲ πολλές Ἐπαρχίες τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοπικὰ Ἐργαστήρια παραγωγῆς σαρκοφάγων.

Στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καὶ στὸ Δοκίμειον τῆς Φρυγίας ἐσταμάτησε ἡ παραγωγὴ σαρκοφάγων περὶ τὸ ἔτος 260/270 μ.Χ. Ἀπὸ τὰ σπουδαῖα αὐτὰ κέντρα δὲν γνωρίζουμε χριστιανικὲς σαρκοφάγους.

Γενικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν σωζομένων παλαιοχριστιανικῶν σαρκοφάγων σὲ ὅλον τὸν κόσμον σήμερα εἶναι περιωρισμένος. Σαρκοφάγοι τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου διατηροῦνται, στὴν Ρώμη, τὴν Ραβέννα, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σὲ ώρισμένες Ἐπαρχίες τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπως: στὴν Ἰταλία, Γαλλία, Γερμανία, Ἰσπανία, Βόρεια Ἀφρική, τὰ Βαλκάνια, τὴν Μικρὰ Ασία, τὴν Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη⁷⁰.

Ωρισμένες ἀπὸ τὶς παλαιοχριστιανικὲς σαρκοφάγους, ποὺ διατηροῦνται μέχρι σήμερα κατεσκευάσθησαν ἐξ ἀρχῆς γιὰ ἐθνικοὺς καὶ ἔχοησιμοποιήθησαν ἀργότερα ἀπὸ χριστιανούς, ἐνῶ ἄλλες κατεσκευάσθησαν ἐξ ἀρχῆς γιὰ χριστιανούς πελάτες. Ἄλλες προέρχονται ἀπὸ τὴν πρὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐποχὴν καὶ ἄλλες ἀπὸ τὴν μετὰ αὐτὸν.

Γ) Μουσεῖο Ἰστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης – Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ.

Στὸ Μουσεῖο Ἰστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης καὶ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ αὐτοῦ, φυλάσσονται πολυάριθμα ἀντικείμενα παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ώρισμένα ἀπὸ τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἐφεσο καὶ μεταφέρθησαν στὴν Βιέννη στὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰ. μ.Χ. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἔξης:

1. Χάλκινος σταυρὸς λιτανείας.

Πρόκειται γιὰ χάλκινον σταυρὸν μετρίου μεγέθους, οἱ κεραίες τοῦ διποίου εἶναι πεπλατυσμένες στὰ ἄκρα καὶ καταλήγουν σὲ σταγόνες. Διατηροῦνται οἱ τρεῖς κεραῖες, ἥτοι: ἡ ἄνω, ἡ δεξιὰ καὶ ἡ ἀριστερά, ἐνῶ ἐλλείπει ἡ κάτω κεραία, ἡ ὅποια ἔχει ἀποτυηθῆ ἀπὸ παλαιῶν χρόνων.

Ἡ κυρία ὄψη τοῦ σταυροῦ κοσμεῖται μὲ ἐγχάρακτες παραστάσεις

70. G. Koch, *Frühchristliche Kunst*, σ. 103 κ.ά.

καὶ φέρει ἐπίσης ἐγχάρακτες ἐπιγραφές. Στὸ κέντρο τοῦ σταυροῦ παρίσταται ὀλόσωμος, ὅρθια, μετωπική, ἡ Θεοτόκος. Ἀνωθεν αὐτῆς ὑπάρχει ἡ ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη, τρίστιχη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἔξης:

«Θεοτόκε

βοήθη.

Μή(τη)ρ Θ(εο)οῦ.

Ἄριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, παρίσταται ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὀλόσωμος, ὅρθιος, μετωπικός. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Ο ΑΓΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ».

Δεξιά, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, εἰκονίζεται ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὀλόσωμος, ὅρθιος, μετωπικός. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Ο ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ».

Στὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ καὶ ἐντὸς στηθαρίων, εἰκονίζοντο οἱ τέσσερεις Εὐαγγελιστὲς ἀπὸ τοὺς ὁποίους διατηροῦνται οἱ δύο, ἢτοι:

α) Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος.

Στὸ ἄκρον τῆς ἀνω κεραιᾶς τοῦ σταυροῦ εἶναι προσηρτημένο στηθάριο, μὲ τὴν παράσταση τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΤΘΑΙ[ΟC]».

β) Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς.

Στὸ ἄκρον τῆς ἀριστερᾶς κεραιᾶς τοῦ σταυροῦ, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, εἰκονίζεται ἐντὸς στηθαρίου ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς. Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Ο ΑΓΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ».

Στὸ ἄκρον τῆς δεξιᾶς κεραιᾶς τοῦ σταυροῦ, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, εἰκονίζετο πιθανώτατα ὁ Εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος, ἐνῷ στὴν κάτω κεραίᾳ, θὰ εἰκονίζετο ὁ Εὐαγγελιστὴς Ιωάννης.

Ἡ κάτω κεραία τοῦ σταυροῦ ἔφερε δξεῖα ἀπόληξη, ἡ ὁποία ἐστηρίζετο σὲ ξύλινο, ἐπιμήκη κοντόν, χρησιμεύοντα γιὰ νὰ φέρεται ὁ σταυρός, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν πομπῶν καὶ λιτανειῶν.

‘Ο χάλκινος αὐτὸς σταυρὸς προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἐφεσο⁷¹ καὶ χρονολογεῖται πιθανῶς στὸν δον αἰ. μ.Χ.⁷²

71. Εὐχαριστῶ θέρμα τὴν συνάδελφο κ. Manuela Laubenthaler, τοῦ Μουσείου Ἰστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης, ἡ ὁποία εἶχε τὴν εὐγενή καλωσύνη νὰ μοῦ δώσῃ σχετικές πληροφορίες.

72. Στὸν Μεσαναγρὸ τῆς νήσου Ρόδου καὶ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, κεῖνται τὰ λείψανα μίας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τὴν ὁποίαν ἀνέσκαψε

2. Χάλκινος ζυγός.

Πρόκειται γιὰ φορητό, χάλκινο ζυγό, ἀποτελούμενον ἀπὸ ὁριζόντιο στέλεχος, ἀλυσίδες καὶ λαβὲς ἀναρτήσεως. Ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου στελέχους ὑπάρχει ἐγχάρακτη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, ἡ ὅποια σὲ μεταγραφὴ ἔχει ὡς ἔξῆς: «+Κάροπον+». Πρόκειται πιθανῶς γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ κατόχου τοῦ ζυγοῦ⁷³. Ὁ ζυγὸς προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸν δον αἱ. μ.Χ.

ZUSAMMENFASSUNG

Vom 12. bis 18. November 1995 hat in Wien (Österreich) das Internationale Symposium: «100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos» stattgefunden. Organisator war das Österreichische Archäologische Institut, das auch Hauptträger der Ausgrabungen und sonstigen Forschungen in Ephesos und Umgebung ist.

Ephesos liegt an der Ägäisküste ca. 70 km südlich von Smyrna (İzmir) und etwas nördlich der Insel Samos. Die ältesten Siedlungsplätze im ephesischen Raum stammen aus dem 5.-3. Jahrtausend v. Chr. Während der Ionischen Wanderung im 11. Jh. v. Chr. führte der athenische Prinz Androklos Siedler in den Kaystros-Golf, wo der Ort Korressos, bis dahin von den Karern bewohnt, in Besitz genommen wurde.

Der älteste, bis heute bekannte Kultort im Bezirk des Artemision von Ephesos wird in das 9. Jh. v. Chr. datiert. In der zweiten Hälfte des 7. Jh. v. Chr. stiftete der Tyrann Pythagoras der Artemis Ephesia einen Tempel. Um das Jahr 560 v. Chr. wurde das archaische Artemision, unter Mitwirkung des Königs Kroisos, gebaut.

Während der Jahre 319-281 v. Chr. stand Ephesos unter mehrmals wechselnder Herrschaft. Dann fand die Neugründung der Stadt, unter dem Namen «Arsinoeia», durch König Lysimachos, statt. Im Jahr 133 v. Chr. vermachte Attalos III. per Testament das Reich von Pergamon den Römern. Ephesos wurde Hauptstadt der römischen Provinz Asien.

πρὸς ἑπτῶν δὲ ὑπογραφόμενος. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὀνευρέθη ἐπίσης χάλκινος σταυρός, φέρων ἐγχάρακτες παραστάσεις καὶ ἐπιγραφές, χρονολογούμενος στὸν δον αἱ. μ.Χ. Ι. Βολανής, «Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς Μεσαναγροῦ Ρόδου», AAA, τόμ. XIII, τεῦχ. 2 (Αθῆναι 1982), σ. 218 καὶ σ. 222, εἰκ. 10.

73. Πρβλ. Β' Τιμόθ. 4, 13: «...ἐν Τρωάδι παρὰ Κάροπω...». Τὸ ὄνομα «Κάροπος» εἶναι σύνηθες κατὰ τὴν ἐλληνορρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ἀπαντᾶ δὲ καὶ σὲ ἄλλες ἐπιγραφὲς τῆς ὕστερης ἀρχαιότητας καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου.

Ein schweres Erdbeben suchte Ephesos im Jahr 262/263 n.Chr. heim, die Stadt und das Artemision wurden zerstört, Plünderungen durch die Goten folgten. Im Jahr 654/655 n.Chr. fand ein erster Angriff der Araber unter Muawija statt. Im 12. Jh. n.Chr. wurde Ephesos durch die Türken zerstört.

Sehr früh hat das Christentum in Ephesos Fuß gefaßt. Dort hatten der Apostel Paulus, der Evangelist Johannes der Theologe und andere gearbeitet und die erste christliche Gemeinde organisiert. Dort hat Johannes der Theologe die letzten Jahren seines Lebens verbracht; er ist dort gestorben und begraben worden.

Während der letzten 100 Jahre (1895-1995) wurden durch die Ausgrabungen des Österreichischen Archäologischen Instituts, in Zusammenarbeit mit türkischen Wissenschaftlern, viele Monamente und große Teile der antiken Stadt Ephesos ans Licht gebracht. Sie wurden erforscht, publiziert und einige davon restauriert oder neu aufgebaut.

Wichtige christliche Monamente der Stadt Ephesos sind folgende:

1. Die große Gottesmutterkirche, in der das dritte Ökumenisches Konzil (Ephesos, 431 n.Chr.) tagte.
2. Der Bischofspalast, der in der Nähe der Marienkirche liegt.
3. Ein byzantinischer Palast.
4. Die Basilika des Heiligen Johannes Theologos (Ayasoluk).
5. Das Ostgymnasium, auf dessen Ruinen eine frühchristliche Basilika (Friedhofskirche) gebaut wurde.
6. Das Artemision von Ephesos, das zu einer frühchristlichen Kirche, wahrscheinlich der Gottesmutter geweiht, umgebaut wurde.
7. Ein byzantinisches Kloster (?), westlich der Basilika des Heiligen Johannes Theologos, in der Nähe der Isa bey-Moschee.
8. Das Haus der Gottesmutter (Maryemana Evi).
9. Die Höhle der Sieben Heiligen Schläfer.
10. Die Höhle und das Gefängnis des Apostel Paulus.

Als wichtiger Fund von Ephesos gilt eine Inschrift, die heute im «*Ephesos Museum*» von Wien aufbewahrt wird; sie trägt den Text des «*Briefwechsels*» zwischen Abgar, dem König von Edessa (Mesopotamien) und Jesus Christus.

Es trafen sich in Wien während des Internationalen Symposiums über 300 Wissenschaftler, aus 22 Ländern der Welt; es wurden über 110 Referate und Vorträge gehalten; Es wurden schon die Zusammenfassungen der Referate publiziert und es werden die Akten des Symposiums demnächst erscheinen.